

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Bakalářská práce

**Kulturní a ekonomické determinanty lidského
rozvoje: individualismus, ekonomická situace a
vzdělanostní úroveň obyvatel**

Mezinárodní srovnání

Praha 2009

Vedoucí práce: Ing. Inna Čábelková, Ph.D.
Autor práce: Olga Mederlyová

Obsah

Obsah	2
1 Abstrakt	5
2 Úvod	6
2.1 Specifikace výzkumného problému	6
2.2 Cíle práce.....	11
2.3 Hypotézy	12
3 Vymezení klíčových pojmů	13
3.1 Lidský rozvoj a kvalita života	13
3.1.1 Kvalita života	13
3.1.2 Lidský rozvoj podle Rozvojového programu Spojených národů (UNDP).....	14
3.1.3 Dimenze lidského rozvoje	15
3.2 Kultura a kulturní dimenze.....	18
3.2.1 Definice kultury.....	18
3.2.2 Kulturní dimenze dle Hofstedeho.....	20
3.2.3 Výzkumy hodnot jiných autorů	22
3.3 Dimenze individualismus/kolektivismus.....	24
3.3.1 Definice dimenze individualismus/kolektivismus.....	24
3.3.2 Vznik dimenze individualismus/kolektivismus.....	25
3.3.3 Individualismus/kolektivismus versus lidský rozvoj.....	26
3.4 Ekonomická vyspělost.....	28
3.4.1 Hrubý domácí produkt (HDP)	28
3.4.2 HDP versus lidský rozvoj.....	28
3.4.3 HDP versus individualismus/kolektivismus	29
3.5 Vzdělání – klíčová dimenze lidského rozvoje.....	32
3.5.1 Vzdělání versus ekonomické aspekty lidského rozvoje	34
3.5.2 Vzdělání versus dlouhý a zdravý život.....	36
3.5.3 Vzdělání a různé aspekty lidského rozvoje – obousměrná kauzalita	38
3.5.4 HDP a vzdělání.....	38
3.5.5 Individualismus/kolektivismus ve vzdělání	39
4 Metodologie	41

4.1	Data	41
4.1.1	Operacionalizace proměnných	41
4.1.2	Technika sběru dat.....	42
4.1.3	Výzkumný vzorek	42
4.2	Výzkumná strategie.....	43
4.3	Metody vyhodnocování a interpretace získaných dat.....	43
5	Výsledky výzkumu	45
5.1	Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP	45
5.1.1	Graf 1: Index vzdělanosti a HDP.....	45
5.1.2	Graf 2: Index vzdělanosti a IDV	45
5.1.3	Tabulka 1: Index vzdělanosti, individualismus a HDP	46
5.1.4	Tabulka 2: Index vzdělanosti, individualismus a HDP	46
5.1.5	Závěr.....	46
5.2	Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP s vyloučením odlehlých pozorování (Indie, Maroko, Pákistán, Bangladěš)	47
5.2.1	Graf 4: Index vzdělanosti a HDP.....	48
5.2.2	Graf 5: Index vzdělanosti a individualismus (bez odlehlých pozorování)	48
5.2.3	Tabulka 11: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (bez odlehlých pozorování).....	49
5.2.4	Tabulka 12: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (bez odlehlých pozorování).....	49
5.2.5	Závěr.....	49
5.3	Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP pro 30 nejbohatších zemí	50
5.3.1	Graf 7: Index vzdělanosti a individualismus (30 nejbohatších zemí).....	51
5.3.2	Graf 7: Index vzdělanosti a individualismus (30 nejbohatších zemí).....	51
5.3.3	Tabulka 13: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (30 nejbohatších zemí).....	52
5.3.4	Tabulka 14: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (30 nejbohatších zemí).....	52
5.3.5	Závěr.....	52
5.4	Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP pro 29 nejchudších zemí	53
5.4.1	Graf 8: Index vzdělanosti a HDP (29 nejchudších zemí)	53
5.4.2	Graf 9: Index vzdělanosti a individualismus (29 nejchudších zemí).....	53
5.4.3	Tabulka 15: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (29 nejchudších zemí).....	54
5.4.4	Tabulka 16: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (29 nejchudších zemí).....	54
5.4.5	Závěr.....	54

6	Hodnocení kvality výzkumu	55
6.1	Možné problémy s kulturními dimenzemi	55
6.1.1	Kritika Hofstedeho dimenzí	55
6.1.2	Replikace a validizace Hofstedeho kulturních dimenzí	56
6.2	Možné problémy s daty o vzdělání.....	57
6.3	Možné problémy s HDP	58
6.4	Hodnocení použité metody.....	58
7	Doporučení pro další výzkum.....	59
8	Závěr.....	60
9	Seznam literatury a zdroje dat.....	62
10	Přílohy	65
10.1	Lidský rozvoj a kulturní dimenze.....	65
10.1.1	Tabulka 3: Pět zemí s nejvyšším HDI - dimenze lidského rozvoje.....	65
10.1.2	Tabulka 4: Pět zemí s nejvyšším HDI - kulturní dimenze.....	65
10.1.3	Tabulka 5: Pět zemí s nejnižším HDI - dimenze lidského rozvoje.....	65
10.1.4	Tabulka 6: Pět zemí s nejnižším HDI - kulturní dimenze	66
10.1.5	Zhodnocení.....	66
10.2	Výsledky výzkumu (doplňující grafy a tabulky).....	67
10.2.1	Vztah mezi indexem vzdělanosti a indexem individualismu	67
10.2.2	Vztah mezi indexem vzdělanosti a individualismem s vyloučením odlehlých pozorování (Indie, Maroko, Pákistán, Bangladéš)	68
10.2.3	Vztah mezi indexem vzdělanosti a HDP	69
10.2.4	Vztah mezi indexem vzdělanosti, HDP a individualismem – všechny chudé země	70
10.3	Tabulka použitých dat	71
10.4	Dotazník VSM 94 (Values Survey Module) Geerta Hofstedeho	73

1 Abstrakt

Tématem mé bakalářské práce je **vzdělání v kontextu lidského rozvoje a jeho kulturní a ekonomické determinanty**. Jedná se o mezinárodní srovnání, výzkumnou strategií je **kvantitativní výzkum**. Práce je rozdělena na dvě části: teoretickou a praktickou. V teoretické části vymezuji pojem **lidský rozvoj** v kontextu kvality života, popisuji jeho tři hlavní dimenze dle Rozvojového programu OSN. Dále se zaměřuji na oblast **vzdělání** jako klíčovou dimenzi lidského rozvoje, zásadní význam vzdělání dokládám empirickými studiemi jiných autorů. Z oblasti kultury se zaměřuji na empirický výzkum G.Hofstedeho, konkrétně se blíže věnuji dimenzi **individualismus/kolektivismus**. Formuluji výzkumné otázky o **přímo úměrném vztahu** mezi vzdělanostní úrovní obyvatel jako klíčového aspektu lidského rozvoje coby závisle proměnné a individualismem a ekonomickou vyspělostí dané země (vyjádřeno jako HDP na osobu) coby nezávisle proměnných. Dle Inglehartovy **hypotézy vzácnosti** a Maslowovy **hierarchie potřeb** předpokládám rozdílnou roli individualismu a HDP ve vlivu na vzdělání u bohatých a u chudých zemí. V empirické části mé bakalářské práce testuji výzkumné otázky použitím **regresní analýzy** a vyhodnocuji výsledky výzkumu.

2 Úvod

2.1 Specifikace výzkumného problému

„Lidé jsou skutečným bohatstvím národů.“ (UNDP, 1990: 9)

Již v sedmdesátých letech minulého století začala část ekonomů upozorňovat na to, že převládající interpretace ukazatelů ekonomické aktivity jako měřítka kvality života není správná a že ekonomický rozvoj nemůže být redukován jenom na pouhý ekonomický růst. Miroslav Syrovátka, odborník na ekonomické a politické aspekty rozvoje a životního prostředí, ve svém článku *Jak (ne)měřit kvalitu života* definuje ekonomický růst jako „*růst produkce statků a služeb, který může být měřen buď celkem za danou zemi, nebo v přepočtu na jednoho obyvatele*“.
(Syrovátka, 2008:9,10) Ekonomický růst se zpravidla vyjadřuje hrubý domácí produkt (HDP). HDP ukazuje expanzi ekonomiky, nikoliv to jak je bohatství země skutečně distribuováno mezi její obyvatele. Má tedy omezenou výpovědní hodnotu co se týče **kvality života obyvatel** (well-being) dané země. Syrovátka dále uvádí, že je to **právě kvalita lidského života, nikoliv množství produkce či důchodu, co je smyslem procesu, který nazýváme rozvoj**. (Syrovátka, 2008:10)

V posledních třech desetiletích 20. století vznikla společenská poptávka po ukazatelích, které by byly schopny kvalitu života vyjádřit. První vznikající indikátory však vypovídaly pouze o jednom aspektu rozvoje (např. nerovnost, chudobu, gramotnost atd.), anebo i když byly komplexnější povahy, nedokázaly vystihnout podstatu rozvoje a nedokázaly se prosadit (Syrovátka, 2008).

Splnit výše zmíněné atributy se podařilo až v roce 1990 pákistánskému ekonomovi **Mahbub ul Haq** a jeho spolupracovníkovi, kterým byl pozdější nositel Nobelovy ceny za ekonomii **Amartya Sen**. Společně vytvořili ukazatel „*stejně hrubosti jako HNP – jen jedno číslo – avšak ukazatel, který není tak slepý k sociálním aspektům lidského života jako je HNP*.“
(Mahbub ul Haq, in Syrovátka, 2008:11) Nazvali ho **Index lidského rozvoje**¹ (Human Development Index – HDI). HDI kromě ekonomické dimenze zahrnuje i dimenzi zdraví a vzdělání. Všechny tři dimenze jsou relativně jednoduchou metodikou převedeny do jednoho agregovaného indexu. Dle Syrovátku je HDI „*relativně komplexním, ale zároveň jednoduchým ukazatelem pro posouzení úrovně rozvoje zemí*.“ (Syrovátka, 2008:11)

---

¹ Syrovátka uvádí, že i když byl HDI nazván Index lidského rozvoje, vystihuje v podstatě totéž, co by ekonomové nazvali ekonomický rozvoj. Potůček zase HDI nazval „*sadou indikátorů objektivní kvality života*“. I když HDI vychází z teoretické koncepce lidského rozvoje, vyjadřuje taky kvalitu života

Od roku 1990 je HDI publikován ve *Zprávě o lidském rozvoji* (Human Development Report, dále jenom Zpráva), kterou vydává Rozvojový program OSN (United Nations Development Program – UNDP). HDI tak splnil obě podmínky úspěchu – je nejen relativně komplexním ukazatelem rozvoje, ale vznikl také pod záštitou renomované organizace.

Tento agregovaný ukazatel je rovněž zastřešen teoreticky - vychází z **konceptu lidského rozvoje**. Ve Zprávě je lidský rozvoj definován jako *proces rozšiřování lidských možností (choices)*². Třemi základními pilíři koncepce lidského rozvoje, které byly i operacionalizované a použité pro výpočet HDI, jsou **dlouhý a zdravý život, vzdělání a slušná životní úroveň** (decent standard of living)³.

Vliv ekonomické situace na lidský rozvoj je častým předmětem diskuze. O důležitosti ekonomické situace svědčí také fakt, že je jednou z dimenzí lidského rozvoje dle definice UNDP (dimenze slušná životní úroveň). Dle Syrovátka (Syrovátka, 2008) sice ekonomický růst obvykle vede k ekonomickému rozvoji, avšak tento vztah není možné chápat jako pravidlo. Rozvoj totiž závisí nejen na velikosti HDP, ale také na tom, jak je ekonomické bohatství distribuováno mezi obyvatele země. Syrovátka uvádí, že pokud je ekonomický růst tvořen např. růstem vojenských výdajů nebo z něj má prospěch jenom malá část obyvatelstva, pro většinu lidí to nemusí znamenat vyšší kvalitu života. (Syrovátka, 2008:10) Z dat UNDP vyplývá, že i když bohatší země zpravidla vykazují vyšší stupeň lidského rozvoje, není tomu vždy tak. **Stejně bohaté nebo stejně chudé země mohou vykazovat různou úroveň lidského rozvoje**. Ekonomický růst sice silně koreluje s lidským rozvojem, avšak není jeho zárukou. Přímo se nabízí otázka, jak jinak by tyto rozdíly v lidském rozvoji u stejně bohatých zemí mohly být vysvětleny.

Jedna z možných odpovědí zní: stejně bohaté nebo stejně chudé země mohou vykazovat různou úroveň lidského rozvoje na základě rozdílné kulturní situace v různých zemích. Jak praví nizozemský vědec Geert Hofstede: „*Každá osoba v sobě nese vzorce myšlení, cítění a potenciálu pro jednání, které se naučila průběhu svého života.*“ (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:13) Jinými slovy, každý člověk má v sobě mentální program, „**software lidské mysli**“ (Tamtéž:14), který zahrnuje vzorce myšlení, pociťování a jednání, tedy kulturu. Tyto vzorce nás provázejí a ovlivňují neustále, a já předpokládám, že mentální software a lidský rozvoj spolu souvisí.

---

² více viz kapitola *Lidský rozvoj podle UNDP*

³ více viz kapitola *Dimenze lidského rozvoje*

Vliv kultury na lidský rozvoj je problematika, o které se mluví méně často. Právě proto je tématem mojí bakalářské práce v nejšířším slova smyslu právě **lidský rozvoj a jeho ekonomické a kulturní determinanty**.

Nejvhodnější způsob, jak ověřit, zda skutečně existuje vztah mezi lidským rozvojem, ekonomickou situací a kulturou, je mezinárodní srovnání zemí, a to formou kvantitativního výzkumu. Protože lidský rozvoj a kultura jsou dvě rozsáhlé koncepce, je nutné vybrat si z nich stěžejní oblast a tu relevantně operacionalizovat.

Za základní dimenzi lidského rozvoje lze považovat vzdělání. Tato dimenze vypovídá o vzdělanostní úrovni obyvatel jednotlivých zemí a je číselně vyjádřena jako Index vzdělanosti (skládá se ze dvou ukazatelů: gramotnost populace a podíl osob zapsaných ke studiu primárního, sekundárního a terciárního stupně). Dle *Rozvojové zprávy pro Asii* (Haq, 1998) je vzdělání „zásadní pro ekonomický a společenský rozvoj, je základem pro vytváření lidských schopností, je esencí lidského rozvoje. Bez vzdělání by lidský rozvoj nebyl udržitelný, ani by se nemohl rozšířit.“ (Tamtéž:24, překlad autora) Ve své práci **vzdělání/vzdělanostní úroveň obyvatel chápu jako základní předpoklad lidského rozvoje**⁴. Proto provedu mezinárodní srovnání vzdělanostní úrovně obyvatel různých zemí a pokusím se najít vztah mezi vzděláním a ekonomickými a kulturními ukazateli.

Jak měřit kulturu? Jádrem kultury jsou hodnoty, které Hofstede definuje jako „*všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými*“ (Tamtéž:17). Hodnoty se osvojují v dětském věku a předávají se takřka nezměněné z generace na generaci. Proto je v jádru kultury (hodnoty) změna velmi pomalá, i když ve vrchních částech, kterou tvoří praktiky, může být kulturní změna rychlá. Protože hodnoty a nikoli praktiky jsou stálou charakteristikou kultur, srovnávací výzkum kultur předpokládá měření hodnot. (Hofstede, a další, 2006:27) Na základě výzkumu ve firmě IBM Hofstede empiricky doložil 4 kulturní dimenze⁵, které již 20 let předtím na základě teoretických úvah předpověděli dva američtí vědci Axel Inkeles a Daniel Levinson. Jedná se o následující dimenze (tak jak je popisuje Hofstede in Hofstede G., Hofstede G.J, 2006), které vytvářejí čtyř-dimenzionální model kultury:

- *individualizmus-kolektivismus* (IDV) - vypovídá o tom, jestli jsou ve společnosti důležitější zájmy jednotlivce nebo skupiny, ke které jednotlivce patří

---

⁴ více o vztahu mezi vzděláním a ostatními dvěma dimenzemi lidského rozvoje pojednávám v kapitole o *Vzdělání – aspekt lidského rozvoje*.

⁵ „Dimenze je aspekt kultury, který může být ve vztahu k jiným kulturám měřen.“ (Hofstede, a další, 2006:29)

- *maskulinita-femininita* (MAS) – vypovídá o tom, zda jsou sociální rodové role jasně odlišeny (od mužů se očekává, že budou průbojní, drsní a budou se zaměřovat na materiální úspěch, zatímco od žen se očekává, že budou spíše mírné, jemné a orientované na kvalitu života), nebo se překrývají
- *index vzdálenosti moci* (Power Distance Index – PDI) - udává rozsah, v kterém méně mocní členové institucí a organizací předpokládají a přijímají skutečnost, že moc je rozdělována nerovnoměrně
- *index vyhýbání se nejistotě* (Uncertainty Avoiding Index – UAI) – stupeň, v němž se příslušníci dané kultury cítí ohroženi nejistotou nebo neznámými situacemi.

Na základě výzkumu hodnot Chinese Value Survey, který byl prováděn vědcem Michealem Harrisem Bondem, přidal později Hofstede pátou kulturní dimenzi: dlouhodobá – krátkodobá orientace (Long-term orientation – LTO), která proti sobě staví zaměření na budoucnost a zaměření na současnost a minulost. (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:34)

Pro účely mého výzkumu přejímám Hofstedeho čtyř dimenzionální model kultury, konkrétně se zaměřím na dimenzi **individualismus/kolektivismus**. Přímo se totiž nabízí otázka, zda mají na vzdělanostní úroveň obyvatel (kterou chápu jako předpoklad lidského rozvoje) vliv hodnoty a motivace spjaté s kulturní dimenzí individualismus/kolektivismus. V individualistických společnostech je zájem jednotlivce preferovaný před zájmem skupiny, a právě to se může odrazit na odlišném přístupu ke vzdělání. Samozřejmě je možné, že na vzdělání mají vliv i jiné kulturní dimenze, já se však ve svém výzkumu zaměřím jenom na vybranou dimenzi *individualismus/kolektivismus*.⁶

Významný vliv dimenze individualismus/kolektivismus na vzdělanostní úroveň obyvatel předpokládám z následujících důvodů: protože je v individualistické kultuře zájem jednotlivce důležitější než zájem skupiny, věnuje jedinec zpravidla více času a energie na budování své vlastní kariéry, osobním zájmům a pravděpodobně také vzdělání. Dle Hofstedeho (Hofstede, 2001; Hofstede G., Hofstede G.J., 2006) je cílem výchovy v individualistických společnostech osamostatnění dítěte, což pravděpodobně zahrnuje kromě veškeré péče i co nejlepší možné vzdělání. Jedním z rozhodujících atributů zajištění společenského postavení v zemi, kde převládají individualistické hodnoty a kde místo v společnosti není dané předem příslušností ke

---

⁶ Avšak abych problematiku zasadila do širšího kontextu, zařadila jsem do přílohy bakalářské práce kapitolu, ve které stručně a přehledně sumarizuji vztahy mezi všemi dimenzemi lidského rozvoje a všemi kulturními dimenzemi pro pět nejvíce a nejméně „lidsky rozvinutých“ zemí (pořadí dle Indexu lidského rozvoje).

skupině, je právě povolání a ekonomické zabezpečení. Právě proto mají lidé v individualistické společnosti větší motivaci ke studiu než lidé v společnosti kolektivistické.

Dále předpokládám významný vliv bohatství na vzdělanostní úroveň obyvatel a to z následujících důvodů: pro vybudování kvalitního a rozsáhlého školství je potřebný určitý finanční obnos. Kromě toho je potřebná též určitá úroveň blahobytu obyvatel dané země, aby si mohli dovolit se vzdělávat (povinná školní docházka je pro některé země prostě luxusem, který si nemohou dovolit). Souvislost mezi vzděláním a ekonomickými faktory je i opačná. Teorie lidského kapitálu pojednává o tom, že kvalitní vzdělání obyvatel vyspělých zemí je jedním z nejdůležitějších předpokladů pro rozvoj a bohatství země.⁷

Předchozí úvaha o vlivu ekonomických faktorů na vzdělanostní úroveň obyvatel mě inspirovala ještě k dalšímu zamyšlení. Na místě je otázka, zda je **role ekonomických a kulturních faktorů stejná u chudých i bohatých zemí**. Jak ovlivňují ekonomické a kulturní faktory lidskou motivaci vzdělávat se v zemích s rozdílnou hospodářskou situací? Americký psycholog Abraham Maslow vydal v roce 1954 knihu *Motivace a osobnost*, v níž uvedl svou hierarchii potřeb. Maslow (in Plháková, 2003:369) rozděluje potřeby do pěti úrovní, a to od nejnižších po nejvyšší: (1) fyziologické potřeby – hlad, žízeň, spánek, (2) potřeby bezpečí – jistota, stabilita, potřeba pořádku a zákona, (3) potřeby lásky – náklonnosti a sounáležitosti, (4) potřeby uznání – dosažení úspěšného výkonu a prestiže a (5) potřeby seberealizace – sebenaplnění, uskutečnění svých možností, vědění a porozumění. Vzdělání lze zařadit jako potřebu páté úrovně (potřeba seberealizace), ale souvisí také se čtvrtou úrovní (vzdělání jako prostředek k dosažení uznání, výkonu a prestiže). V souladu s Maslowovou hierarchií potřeb a Inglehartovou tezí vzácnosti⁸, které obě tvrdí, že předpokladem pro uspokojování vyšších (nemateriálních) potřeb je stav naplnění potřeb nižších (materiálních), lze předpokládat, že situace v chudých zemích bude odlišná od situace v bohatých zemích, a to následovně: v chudších zemích bude významným determinantem vzdělání ekonomická situace a v bohatých zemích, které dosáhly určitého životního standardu a vzdělání si „mohou dovolit“, budou významným determinantem vzdělání kulturní hodnoty, v mém případě dimenze individualismus/kolektivismus. Kde přesně leží ta hranice mezi zeměmi, u kterých důležitější roli sehrává HDP než individualismus a naopak, je úkol nesnadný. V rámci mého výzkumu se mi nepodaří na tuto zajímavou otázku zjistit odpověď, ale ani to není cílem mé bakalářské práce.

---

⁷ více viz kapitola *Vzdělání versus ekonomické faktory lidského rozvoje a Vzdělání a HDP*

⁸ více viz kapitola *Dimenzionální model Ronalda Ingleharta*

Pro účely mé bakalářské práce získám vzorek bohatých a chudých zemí jednoduše tak, že původní výzkumný vzorek rozdělím na polovinu (země seřazeny dle HDP). Pro potřeby výzkumu vyjádřím vzdělanostní úroveň obyvatel Indexem vzdělanosti, kulturní dimenzi individualismus/kolektivismus vyjádřím jako index individualismu a ekonomickou situaci země určím ukazatelem HDP na osobu (přepočteno podle parity kupní síly).⁹ Protože HDP a IDV mají tendenci působit spolu, budu zkoumat vliv obou těchto proměnných společně.

2.2 Cíle práce

Konkrétním cílem mé práce je tedy zhodnotit, jak vzdělanostní úroveň obyvatel jednotlivých zemí souvisí se stupněm individualismu a ekonomickou situací dané země, a to ve třech výzkumných vzorcích: (1) všechny země s dostupnými relevantními daty, (2) bohatší země (polovina původního výzkumného vzorku s vyšším HDP) a (3) chudší země (polovina původního výzkumného vzorku s nižším HDP). V případě, že mezi nimi zjistím významný vztah, pokusím se o jeho interpretaci v širším kontextu lidského rozvoje.

---

⁹ více viz kapitola *Operacionalizace proměnných*

2.3 Hypotézy

Na základě výše uvedených úvah jsem pro svou bakalářskou práci stanovila následující hypotézy:

- 1) Čím je země individualističtější, tím je vzdělanostní úroveň obyvatel vyšší, a to i když vezmeme v potaz ekonomické bohatství země.
- 2) Čím je země bohatší, tím je vzdělanostní úroveň obyvatel vyšší, a to i když vezmeme v potaz stupeň individualismu v dané zemi.
- 3) U ekonomicky vyspělých zemí předpokládám, že čím je země individualističtější, tím vyšší je vzdělanostní úroveň obyvatel, přičemž bohatství země nemá na vzdělanostní úroveň obyvatel významný vliv.
- 4) U ekonomicky zaostalejších zemí předpokládám, že čím je země bohatší, tím vyšší je vzdělanostní úroveň obyvatel, přičemž individualistické nebo kolektivistické hodnoty dané země nebudou mít na vzdělanostní úroveň obyvatel významný vliv.

3 Vymezení klíčových pojmů

Mezi klíčové termíny mojí bakalářské práce patří: *kvalita života a lidský rozvoj, vzdělání/vzdělanostní úroveň obyvatel, kultura, kulturní dimenze, individualismus/kolektivismus, ekonomická vyspělost země, hrubý domácí produkt.*

3.1 Lidský rozvoj a kvalita života

3.1.1 Kvalita života

„Smyslem existence člověka se čím dál víc stává život sám. Symbolizuje přechod civilizace od extenzivního k intenzivnímu a zejména od kvantitativního ke kvalitativnímu.“ (Svobodová, 2008)

Jak uvádí Lenka Svobodová (Svobodová, 2008) v článku *Kvalita života*, pojem kvality života se začíná objevovat a zkoumat v různých vědních disciplínách od druhé poloviny 20. století. Dle Potůčka (Potůček et al, 2002) se výzkum kvality života etabloval jako specifické výzkumné téma okolo roku 1960. Koncept kvality života se ve vědě objevil na základě zřetelné politické a společenské objednávky. V moderních západních společnostech se v šedesátých letech začala objevovat kritika přílišného soustředění na spotřebu a také zárodky společenských alternativ konzumního způsobu života. Pojem kvality života se objevil jako alternativa ekonomicky chápané životní úrovně a bohatství.

Potůček (Tamtéž:74-76) nezmiňuje univerzální a všeobecně platnou definici kvality života. Jak uvádí, odborníci se sice shodli na tom, že kvalita vyjadřuje nějakou míru nebo stupeň, který kolísá od nízkých po vysoké hodnoty, má tedy smysl hovořit, že se „kvalita života zlepšuje“. Avšak existuje podstatně menší shoda o tom, co znamená život, jehož kvalitu měříme. Studie kvality života oscilují mezi měřením **objektivních aspektů kvality života** (zdraví, vzdělání, očekávaná délka života, dostupnost bydlení, potravy) a **aspektů subjektivních** (postoje, pocity štěstí, lásky, spokojenost). Dle Jara Křivohlavého může být pojetí kvality života deskriptivní (jako popis toho, co je) nebo prekriptivní (jako představa žádoucího stavu). (Křivohlavý, 2004)

Dále Potůček (Potůček et al, 2002) uvádí pojetí kvality života dle Amartya Sena, ekonoma původem z Indie a nositele Nobelovy ceny za ekonomii, podle kterého při výzkumu kvality života nejde o to, jaké komodity nebo zdroje mají lidé k dispozici, protože mají různé potřeby a stejné zdroje mohou použít odlišným způsobem. Podle Sena jsou proto pro kvalitu

života lidí rozhodující „*věci a záležitosti, kterým se člověk věnuje a jež ovlivňují jeho život, a kombinace možností, ze kterých si člověk může volit při naplňování svého života.*“ (in Potůček et al, 2002:75)

Dle Svobodové je koncept kvality života velmi abstraktní, je ovlivněn mnoha faktory a dodnes nedošlo ke shodě na jednotné vymezující definici. „*V současné době je studium kvality života novým interdisciplinárním oborem, který zkoumá kvalitu života na různých úrovních od hodnocení životní úrovně národní populace přes porovnání potřeb specifických skupin obyvatel až po měření individuální spokojenosti.*“ (Svobodová, 2008:131) O kvalitě života tedy lze mluvit v různých kontextech. Můžeme ji chápat objektivně nebo subjektivně, deskriptivně nebo preskriptivně a můžeme ji vztahovat buď k jednotlivci, skupině nebo celé společnosti.

V mé práci se zabývám objektivními a celospolečenskými aspekty kvality života. Jak uvádí Svobodová (Svobodová, 2008), měření objektivní stránky kvality života se dnes realizuje zejména prostřednictvím zvolených indikátorů a soustřeďuje se zejména na předpokládané zdroje kvality života. Magdalena Kotýnková z VŠE (Kotýnková, 2004) považuje za souhrnný ukazatel pro měření objektivní kvality života společnosti Index lidského rozvoje (Human Development Index – HDI).

3.1.2 Lidský rozvoj podle Rozvojového programu Spojených národů (UNDP)

Index lidského rozvoje (HDI) měří objektivní aspekty kvality života na mezinárodní úrovni. HDI je vytvořen Rozvojovým programem Spojených národů (United Nations Development Programme – UNDP) a je od roku 1990 každoročně publikován ve *Zprávě o lidském rozvoji* (Human Development Report, dále jenom Zpráva).

Konceptuální základy lidského rozvoje dle UNDP vycházejí především z díla Amartya Sena. Ten chápe rozvoj jako „*rozšiřování možností (choices) či schopností (capabilities) člověka vést takový život, po jakém daný člověk touží, proto by i posuzování kvality života mělo vycházet z toho, jaké možnosti a schopnosti daný člověk má, aby svůj život žil tak, jak si představuje.*“ (in Sirovátka, 2008:11)

V návaznosti na Sena definuje UNDP lidský rozvoj následovně: „*Lidský rozvoj je proces rozšiřování lidských možností (choices). V principu mohou být tyto možnosti nekonečné a mohou se měnit v čase, ale na všech stupních rozvoje jsou pro člověka třemi nejpodstatnějšími z nich:*

vést dlouhý a zdravý život, získat znalosti a mít přístup k prostředkům nezbytným k dosažení slušné (decent) životní úrovně. Nejsou-li tyto základní možnosti k dispozici, mnoho dalších příležitostí zůstane nedostupných.“ (UNDP, 1990:10, překlad autora)

Pojem lidský rozvoj má dva významy: jednak vyjadřuje **proces** rozšiřování lidských možností a zároveň také **stupeň** dosažené kvality života. (UNDP, 1990:11) Autoři Zprávy uvádí, že jejich definice zahrnuje a kombinuje několik dřívějších přístupů k lidskému rozvoji (formování lidského kapitálu, lidský blahobyt, základní potřeby, ekonomický růst) (viz UNDP, 1990:11)

„Tato široká definice umožňuje lépe uchopit komplexnost lidského života – různé zájmy, které lidé mají a také různé kulturní, ekonomické, společenské a politické rozdíly v životech lidí na celém světě.“ (UNDP, 1990:11)

3.1.3 Dimenze lidského rozvoje

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, koncept lidského rozvoje je komplexní problematikou. Abychom ho mohli nějakým způsobem měřit, je nutné zaměřit se na jeho stěžejní oblasti. Těmi jsou dle autorů Zprávy následující základní oblasti lidského života – dlouhověkost, vědomosti a slušné podmínky pro život. Z nich se odvíjejí tři základní dimenze lidského rozvoje - **zdravý a dlouhý život, slušná životní úroveň a vzdělání**. Jednotlivé dimenze lidského rozvoje jsou vzájemně závislé (interdependant).

Zdravý a dlouhý život je hodnotný sám o sobě, avšak kromě toho umožňuje lidem naplňovat různé cíle a zároveň také vypovídá o některých dalších aspektech lidského rozvoje. Rozumná délka života je nezbytná k tomu, aby byli lidé schopni rozvinout své schopnosti a vlohy a naplnit své plány. Délka života významně koreluje s jinými ukazateli lidského rozvoje a kvality života, konkrétně např. s adekvátní výživou, dobrým zdravím a vzděláním. (UNDP, 1990:11) Autoři Zprávy uvádějí, že ve vyspělých zemích, v nichž se obyvatelé dožívají vysokého věku, může být tento aspekt lidského rozvoje podceňován, zatímco lidé, kteří zažívají bídu, deprivaci a strach z předčasné smrti si ho pravděpodobně cení více.

Vzdělání je v mezinárodním právu považované za základní lidské právo.¹⁰ Zároveň je také prostředkem k dosažení dalších důležitých cílů. Dle *Zprávy Vzdelání pro všechny pro rok 2009* (UNESCO, 2008) vydané pod záštitou Organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO), je šance na snížení chudoby a zlepšení zdraví, jednak v rámci společnosti a také na mezinárodní úrovni, významnou měrou ovlivněna vzdělanostní úrovní obyvatel. Vzdelání též významně souvisí např. s posilováním ekonomického růstu a výkonností ekonomiky. (UNESCO, 2008) Autoři *Zprávy lidského rozvoje* (UNDP, 2008) považují nabytí gramotnosti za první krok v procesu učení se a nabývání vědomostí, a zároveň za důležitý ukazatel základního lidského rozvoje. V mnohých zemích je však již dosaženo takřka stoprocentní gramotnosti, proto je důležité sledovat i jiné aspekty vzdělání – v případě indexu lidského rozvoje je to podíl osob zapsaných ke studiu.

Třetí dimenzí lidského rozvoje je slušná životní úroveň (decent standard of living). Autoři *Zprávy* se shodují v tom, že lidé k tomu, aby dosáhli slušnou životní úroveň, nepotřebují nadměrné (excessive) finanční zdroje. Avšak určitá úroveň finančních prostředků je potřebná k naplnění základních životních potřeb a lidského potenciálu. (UNDP, 1990) Slušná životní úroveň ovlivňuje ostatní dvě dimenze lidského rozvoje, a to následovně: bohatší lidé si mohou dopřát lepší vzdělání a lepší zdravotní péči. Avšak tento vztah není pravidlem, země na podobné ekonomické úrovni mohou vykazovat různou vzdělanostní úroveň obyvatel a také rozdíly v oblasti dlouhého a zdravého života.

Pro potřeby kvantitativního výzkumu je lidský rozvoj vyjádřen prostřednictvím Indexu lidského rozvoje (Human development index – HDI). Výpočet HDI obsahuje čtyři kroky: operacionalizace konceptu, standardizace ukazatelů, výpočet dílčích indexů a výpočet celkového indexu.

Jednotlivé dimenze lidského rozvoje jsou vyjádřeny následovně: (1) dlouhý a zdravý život jako Index očekávané délky života při narození, (2) vzdělání jako Index vzdělanosti a (3) slušná životní úroveň jako Index hrubého domácího produktu. Protože dílčí indexy mají v celkovém HDI stejnou váhu, je jeho finální hodnota vypočítána jako aritmetický průměr těchto

---

¹⁰ Dne 20. listopadu 1989 byla v New Yorku přijata Úmluva o právech dítěte, které součástí je uznání práva dítěte na vzdělání (Článek 28). Úmluvu podepsaly všechny krajiny, pro které UNDP vyhodnocuje Index lidského rozvoje, kromě Nizozemska

dílčích indexů. Pro hodnocenou zemi je vypočten HDI v intervalu 0-1, přičemž čím blíže se posuzovaná země přiblíží k hodnotě 1, tím je úspěšnější v oblasti lidského rozvoje.

HDI se vyhodnocuje v rámci Programu OSN pro rozvoj od roku 1990. Mezi pět „lidsky nejrozvinutějších“ zemí patří Island, Norsko, Austrálie, Kanada a Irsko - tyto země dosahují hodnot mezi 0.959-0.968. (UNDP, 2008)

Autoři Zprávy dále uvádí, že tři základní dimenze zmíněné v definici a zahrnuté do HDI, nejsou schopny obsáhnout lidský rozvoj jako celek. Dalšími možnostmi důležitými pro lidský rozvoj jsou politická, ekonomická a společenská svoboda, garantovaná lidská práva a respektování sebe sama (self-respect). (UNDP, 1990:10) Do samotného HDI zatím neprošly - jednak kvůli obavám o zachování transparentnosti a jednoduchosti HDI a také kvůli metodologickým problémům s jejich měřením. (Syravátka, 2008:22)

3.2 *Kultura a kulturní dimenze*

3.2.1 Definice kultury

Jak uvádí Jan Sokol (Sokol, 1998:245-246), pojem kultura pochází z latiny a odvozuje se od slovesa *colere* (pěstovat). Pojem kultura se často laicky používá v užším slova smyslu ve významu vysoké kultury (zahrnuje umělecká díla a další civilizační počiny). Avšak v širokém významu tohoto pojmu je součástí kultury všechno, co lidé vytvářejí. (Jandourek, 2003) Společenská vědci (antropologové, sociologové) chápou kulturu v širším slova smyslu, avšak neexistuje jednotná a všemi uznávaná definice pojmu kultura.

Sociolog Zygmunt Bauman (Bauman, 2000) chápe přírodu jako danost, kterou není v lidských možnostech změnit, a naopak kulturu chápe jako „*věci, které jsou lidé sto změnit, které mohou učinit jinými, než jsou.*“ (Tamtéž:137) Kultura chce především vytvořit a uchovat určitý řád, který by nahradil nebo doplnil „řád přírody“ a upřednostnil určité věci nebo způsoby jednání před jinými. Paradoxem kultury je, že i když je vytvořena člověkem (na rozdíl od přírody), vytváří řád a jakmile se tento řád (cosi kulturního) v naší mysli zažije, vnímáme jej přirozeně, jako by byl nezměnitelný. (Tamtéž)

Antropolog Robert Murphy (Murphy, 2006) kultuře připisuje následující atributy: nezakládá se na absolutnu, je výsledkem lidské činnosti a myšlení, je vytvořena člověkem (není dána Bohem ani přírodou), vymyšlená lidmi, umělá, měnitelná; a připojuje následující definici: „*Kultura je celistvý systém významů, hodnot a společenských norem, kterými se řídí členové dané společnosti a které prostřednictvím socializace předávají dalším generacím.*“ (Murphy, 2006:15)

Sociální vědec Robert Lawless ve své knize *Co je to kultura* (Lawless, 1996) definuje sedm nejdůležitějších vlastností kultury: je naučená, sdílená, symbolická, integrovaná, racionální, dynamická a adaptivní. Člověk kulturu potřebuje. Zvířata se na prostředí adaptují fyziologicky, ale lidské přizpůsobení přírodním podmínkám je umožněno právě kulturou, prostřednictvím vynálezů. Kultura není vrozená ani biologicky podmíněná - všechny kulturní prvky se učí, nikoliv dědí. Sociologové nazývají proces učení se kultuře socializace, antropologové enkulturace. Dítě, jež je v raném dětství vytrženo z lidské společnosti jiných lidí, a nemá tak možnost se kultuře naučit, sice fyzicky přežije, ale nezíská lidské vlastnosti. K předávání obrovského množství sdílených vědomostí, názorů a očekávání užívají lidé symboly - nejdůležitějším symbolickým prostředkem je řeč (jazyk). Kultura je integrovaná a vnitřně propojená soustava představ, činností a vzorců, které jsou neustále ve vzájemné interakci. Každá

kultura je logická a koherentní ve svém pojetí základních domněnek a vědomostí, platných pro členy dané skupiny. Dynamičnost a adaptace spolu navozují téma sociokulturní změny. Rozdílné prostředí vyžaduje rozdílný způsob adaptace – kultura je adaptační strategie.

Kulturní antropolog, profesor Leopold Pospíšil, (Pospíšil, 1993) definuje kulturu následovně: „Kultura je stále se měnící konfigurace naučeného chování a výsledků chování, stejně jako idejí a postojů, jejichž skladební prvky jsou sdíleny a předávány z generace na generaci členy jednotlivé společnosti.“ (Tamtéž:358) Za hlavní látkové složky kultury považuje: chování, představy neboli ideje (jsou součástí zjevné kultury – kultury chování a kultury myšlení, aktér kultury si své chování i myšlení uvědomuje) a postoje (jsou součástí skryté kultury, jsou nevědomé).

Protože v mé bakalářské práci používám Hofstedeho koncept kulturních dimenzí, chápu a používám pojem kultura ve stejném významu, který užívá zmíněný autor, a jež objasním v následujících odstavcích.

Nizozemský vědec Geert Hofstede (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:14-15) kulturu chápe jako „software lidské mysli“. To znamená, že každá osoba v sobě nese vzorce myšlení, cítění a jednání (mentální programy, tj. kulturu), které si osvojuje v průběhu života, především v raném dětství. I když tyto vzorce nemusí být definitivní, odnaučit se je a přijmout namísto nich jiné vzorce, je těžší. Hofstede rozlišuje tři úrovně v lidském mentálním programování: lidská přirozenost (společná u všech lidských bytostí – univerzální, zděděná), kultura (vlastní skupině či kategorii - naučená) a osobnost (jedinečná pro každého člověka – částečně zděděná, částečně naučená). Proto software lidské mysli (kultura) určuje lidské chování jen zčásti, naznačuje pravděpodobné chování jednotlivce v daném kontextu

Hofstede definuje kulturu následovně: *Kultura je kolektivní programování mysli, které odlišuje příslušníky jedné skupiny nebo kategorie lidí od jiných. Kultura je pro lidské společenství to, co pro jednotlivce osobnost.* (Hofstede, 2001:9) Hofstede chápe kulturu jako několik vertikálně uspořádaných vrstev (jako cibulovitý diagram). V jádru kultury je systém hodnot. Další vrstvy jsou: rituály, hrdinové a symboly (souhrnně praktiky). Hodnoty nejsou na první pohled patrné, zjevují se prostřednictvím chování. Hofstede charakterizuje hodnoty jako „všeobecné tendence k dávání přednosti určitým stavům skutečnosti před jinými“. Hofstede (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:16) Považuje je za jádro kultury, které se mění velice pomalu. Předávají se z generace na generaci v raném věku, což zajišťuje jejich kontinuitu a stálost.

Hodnoty jsou za tím, když něco soudíme a připisujeme tomu atribut, jestli je to dobré nebo špatné. (Tamtéž)

Podle Hofstedeho kultura plodí kulturu, je to cyklus, který se vždy opakuje. Nejdůležitější učení probíhá v raném věku, kdy se osvojují základní hodnoty, které se předávají z generace na generaci takřka nezměněné – právě to zajišťuje značnou stabilitu v základních hodnotách. I když může být kulturní změna rychlá ve „svrchních vrstvách“ kultury (praktiky, viditelná část kultur), v jádru kultury (hodnoty) je změna velmi pomalá. (Tamtéž)

3.2.2 Kulturní dimenze dle Hofstedeho

Abychom mohli srovnávat jednotlivé kultury, musíme připustit myšlenku, že kultury mají něco společného, a proto je srovnávat lze. „*V první polovině dvacátého století dospěla sociální antropologie k přesvědčení, že všechny společnosti, moderní i tradiční, řeší stejné základní problémy; jejich řešení jsou však odlišná.*“ (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:28) Tento názor spopularizovali američtí antropologové, zejména Ruth Benedictová a Margareta Meadová. Následně se sociologové a antropologové pokusili tyto základní problémy, společné pro všechny kultury, určit.

Za jeden z prvních pokusů o nalezení univerzálních kulturních problémů lze označit rozsáhlou studii anglicky psané literatury o národní kultuře, vydanou v roce 1954, jejímiž autory byly americký sociolog Axel Inkeles a americký psycholog Daniel Levinson. Autoři studie navrhli tři okruhy představující obecné základní problémy, které mají důsledky pro fungování společností, skupin uvnitř společností i pro jednotlivce na celém světě. (in Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:28) Těmi obecními základními problémy dle Inkelesa a Levinsona jsou: (1) vztah k autoritě, (2) sebepojetí jedince (vztah mezi jedincem a společností a individuální chápání mužskosti a ženskosti) a (3) způsoby zacházení s konflikty (včetně zvládnání agrese a vyjadřování citů).

Otázkou stanovení základních problémů společných pro všechny kultury se od 60-tých let zabývá i nizozemský sociolog Geert Hofstede. V 70. letech měl Hofstede možnost studovat výsledky rozsáhlého výzkumu hodnot lidí z více než padesáti zemí světa. Účastníci výzkumu byli zaměstnanci v místních pobočkách nadnárodní korporace IBM v rozličných zemích. Tyto výzkumné vzorky považuje Hofstede za „*téměř dokonale srovnatelné*“, protože zaměstnanci

firmy IBM „jsou si podobní ve všech ohledech až na národnost.“ (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:28)

Výzkum v IBM odhalil společné problémy, jejichž řešení se však od země k zemi liší. Jedná se o následující oblasti: sociální nerovnost (včetně vztahu k autoritě), vztah mezi jednotlivcem a skupinou, pojetí mužskosti a ženskosti a způsoby nakládání s nejistotou.

„Tyto empirické výsledky se překvapivě dobře shodují s okruhy předpověděnými Inkelesem a Levinsonem o dvacet let dříve. ... Problémy, které jsou základní pro všechny lidské společnosti, by se měly projevit v rozličných studiích bez ohledu na zvolený přístup. ... Čtyři základní problémové oblasti, definované Inkelesem a Levinsonem a empiricky doložené ve výzkumu v IBM, představují dimenze kultur. Dimenze je aspekt kultury, který může být ve vztahu k jiným kulturám měřen“ (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:29)

Na základě výzkumu v IBM vytvořil Hofstede 4 kulturní dimenze. Jedná se o dimenze individualismus-kolektivismus (IDV), maskulinita-femininita, index vzdálenosti moci a index vyhýbání se nejistotě. Spolu tvoří čtyřrozměrný (4D) model rozdílů mezi národními kulturami, přičemž každá země je v tomto modelu charakterizována čtyřmi skóry, jedním v každé dimenzi. (Tamtéž:29) Později Hofstede přidal pátou dimenzi dlouhodobá-krátkodobá orientace (LTO)¹¹. Dimenze jsou určeny pomocí statistických metod. Seskupení různých aspektů dimenze je vždy založeno na statistickém vztahu, tj. na tendenci těchto jevů objevovat se společně. (Hofstede, 2001)

Hofstede uvádí i jiný způsob, jak si lze představit rozdíly mezi zeměmi, a tím je typologie. *„Typologie popisuje určitý počet ideálních typů, z nichž každý si lze snadno představit.“* (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:29) Skutečné případy však jenom zřídka odpovídají ideálnímu typu, proto typologie není vhodná pro empirický výzkum. Podle Hofstedeho dává dimenzionální model možnost studované případy jednoznačně zařadit. Kromě toho, u každé z dimenzí můžeme popsat dva její extrémy, které odpovídají jakýmsi ideálním typům. (Tamtéž:30).

---

¹¹ Avšak číselný skóre dimenze LTO je určený jenom pro několik zemí a tato dimenze nedosáhla takové významnosti jako původní čtyři dimenze.

3.2.3 Výzkumy hodnot jiných autorů

Jak jsem již uvedla v úvodu, dle Hofstedeho (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006) jsou to právě hodnoty, které jsou stálou charakteristikou kultur, a proto srovnávací výzkum kultur předpokládá měření hodnot. Proto na tomto místě ještě uvedu výzkumy hodnot dvou dalších autorů: koncept Ronalda Ingleharta a koncept Shaloma Schwartze. Dle Prudkého (Prudký, 2006) tyto koncepty (spolu s konceptem G.Hofstedeho) „splňují obecné podmínky pro specifický výzkumný koncept empirického kvantitativně založeného sociologického výzkumu hodnot“. (Prudký, 2006:66)

Koncept hodnot amerického politologa Ronalda Ingleharta je silně ovlivněn Maslowovou teorií potřeb. Rozdělení potřeb podle Maslowa chápe Inglehart jako východisko pro rozdělení hodnot do dvou skupin: materialistických a postmaterialistických, přičemž naplnění materialistických potřeb je předpokladem pro naplňování potřeb postmaterialistických. Mezi materialistické hodnoty Inglehart řadí základní hmotné potřeby, potřebu bezpečí, jistoty atd.; mezi postmaterialistické hodnoty zas patří naplňování sociálních a seberealizačních potřeb. (Prudký, 2006),

Prudký (Tamtéž) uvádí Inglehartovu tezi, že v americké společnosti (a ve vyspělých zemích všeobecně) již došlo k uspokojení základních potřeb obživy a bezpečnosti, v čehož důsledku v těchto společnostech roste váha hodnot postmaterialistických. Tento proces Inglehart nazývá „tichá revoluce“.

Dále Prudký (Tamtéž) zmiňuje dvě Inglehartovy hypotézy týkající se vývoje hodnot ve vyspělých západních zemích. **Hypotéza vzácnosti** říká, že v období ekonomického dostatku a bezpečí se potřeby přesunou k relativně vzácnějším hodnotám, například seberealizaci nebo vyšší participaci. Naopak období ekonomického nedostatku způsobuje vyšší orientaci na ekonomické a materiální hodnoty. **Hypotéza socializace** poukazuje na rozhodující váhu období adolescence při tvorbě hodnot člověka. Hodnoty naučené v tomto období vytváří hodnotový základ, který mají lidé tendenci si zachovat po zbytek života. (Prudký, 2006)

Od poloviny 70tých let Inglehart vedl světový výzkum hodnot, nazvaný World Values Survey (WVS). Výzkum proběhl ve třech vlnách: v letech 1970-71, 1991 a 1998-99. Dle Prudkého v tomto výzkumu vznikly „unikátní soubory dat, které mapují vývoj hodnotových struktur v desítkách zemí po dobu víc než dvaceti let.“ (Prudký, 2006:71)

Prudký uvádí, že později Inglehart formuloval ještě další dichotomie mimo materialistické – postmaterialistické. Jedná se o dichotomie: konzervativní pól (tradiční a

náboženské hodnotové orientace) versus pól moderní racionality (racionalistické a sekularizační orientace) a autoritářská, uzavírající se tendence versus demokratizační, otevřené tendence. (Prudký, 2006)

Izraelský psycholog a profesor jeruzalémské univerzity Shalom H. Schwartz bývá spojován se sociálně-psychologickými přístupy. Schwartz chápe hodnoty jako „*jeden ze základních stavebních kamenů možného porozumění společnosti*“ a jako „*kritéria, která lidé používají pro výběr a ospravedlňování činností a pro oceňování lidí a událostí.*“ (Prudký, 2006:78).

Na základě vícero empirických výzkumů sestavil Schwartz seznam padesáti šesti hodnot, které rozdělil do jedenácti motivačních typů hodnot. Otázka hodnot je pro Schwartz v rozpětí slučitelnosti a konfliktu, jak uvádí Prudký: „*Kombinací těchto dvou hledisek vznikají přístupy ke konstrukci souhrnných agregátů a zároveň ovšem základní obecné hypotézy.*“ (Prudký, 2006:83)

Schwartz formuluje hypotézu, že hodnoty sloužící primárně individuálním zájmům (jako jsou moc, úspěch, samostatnost, stimulace, požitkářství) tvoří souvislou oblast. Tato oblast stojí v opozici k typům hodnot, které slouží primárně kolektivním zájmům (jako jsou tradice, konformismus atd.). Univerzalismus a bezpečnost jsou na pomezí těchto oblastí. Spiritualita je rovnocenně zastoupena ve všech ostatních oblastech. Schwartzův model byl aplikován na 20 zemí, které poskytly celkem 36 souborů.

3.3 Dimenze individualismus/kolektivismus

3.3.1 Definice dimenze individualismus/kolektivismus

Dimenzi individualismus/kolektivismus definuje G.Hofstede následovně: „*Individualismus přísluší společnostem, v nichž jsou svazky mezi jedinci volné: předpokládá se, že každý se stará sám o sebe a svou nejbližší rodinu. Kolektivismus, jako jeho opak, přináleží společnostem, ve kterých jsou lidé od narození integrováni do silných a soudržných skupin, které je v průběhu jejich života chrání výměnou za jejich věrnost.*“ (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:66)

Dle Hofstedeho (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006) převládá v individualistické společnosti zájem jednotlivce nad zájmem skupiny. Pro tuto společnost je typická nukleární rodina a jedinec se identifikuje jako „já“ (odlišeno od „ty“). Dále autor uvádí, že v individualistické společnosti je ctností říci, co si jedinec myslí (znak upřímné a čestné osoby), střet názorů je vítaný, protože vede k vyšší pravdě a zvládnutí konfliktů je normální součástí společného života rodiny. Autor nazývá individualistickou společnost společností *viny*, vina je vyvolána individuálně rozvinutým svědomím. Vztahy s druhými nejsou zřejmé a předem dány, jsou vytvářeny dobrovolně a musí se o ně pečovat.

Naopak v kolektivistické společnosti převažuje zájem skupiny nad zájmem jednotlivce. Pro tyto společnosti jsou typické rozšířené rodiny, lidé se považují za součást skupiny „my“ (odlišeno od „oni“) a tento vztah nevníká na základě volby, ale je dán přirozeně narozením. Skupina „my“ (ingroup) je hlavním zdrojem identity jedince a také ochranou před životními nesnázemi. Mezi osobou a skupinou „my“ je vztah závislosti. Za jednu z klíčových ctností v kolektivistické společnosti považuje Hofstede soulad a harmonii se skupinou. V takovéto společnosti neexistuje „osobní“ přesvědčení, protože to je předurčeno skupinou. Velice silná je loajalita ke skupině a charakteristické pro tyto kultury je upřednostňování tradice před novými přístupy. Autor dále uvádí, že kolektivistické země se od individualistických liší také tím, že není třeba v takové míře získávat přátele (budovat dobrovolné vztahy), protože vztahy jsou určeny předem příslušností k rodině nebo ke skupině. Proto jsou kolektivistickými hodnotami respekt mladší generace, kterým se udržují rodinné vztahy, dále cudnost žen a vlastenectví.

3.3.2 Vznik dimenze individualismus/kolektivismus

Výzkumné otázky, na nichž je založena kulturní dimenze individualismus/kolektivismus, patří k souboru čtrnácti „pracovních cílů“¹². Při následné analýze odpovědí respondentů se projeví dvě kulturní dimenze, jednou z nich byla právě dimenze individualismus/kolektivismus (druhou byla dimenze maskulinita/femininita). (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:66)

Hofstede (Tamtéž:66) uvádí, že individualistický pól dimenze individualismus/kolektivismus byl nejsilněji spjatý s relativní váhou přiřazenou následujícím „pracovním cílům“: (1) osobní čas, (2) volnost a (3) výzva. Kolektivistický pól dimenze individualismus/kolektivismus byl zase spjatý s následujícími třemi „pracovními cíli“: (4) výcvik, (5) pracovní prostředí a (6) uplatnění dovedností.

Hofstede uvádí, že pokud zaměstnanci IBM, pocházející z individualistické kultury, označili pracovní cíl (1) za důležitý, zpravidla tak označili i pracovní cíle (2) a (3), avšak zároveň označili jako nedůležité pracovní cíle (4), (5) a (6). U zaměstnanců IBM ze zemí s kolektivistickou kulturou tomu bylo zpravidla naopak. Pracovní cíle (1), (2) a (3) zdůrazňují nezávislost jedince na organizaci, což je vlastní pro individualistické hodnoty. Naopak, pracovní cíle (4), (5) a (6) podtrhují závislost jedince na organizaci, což patří ke kolektivismu. (Tamtéž:67)

Hofstede si uvědomuje, že těchto 6 pracovních cílů nevystihuje dimenzi individualismus/kolektivismus v celé její komplexnosti. *„Je zřejmé, že tyto položky dotazníku z výzkumu IBM nepokrývají rozdíl mezi individualismem a kolektivismem ve společnosti v plném rozsahu. Reprezentují pouze tu stránku výzkumu v IBM, která je ve vztahu k tomuto rozdílu, Korelace skóre zemí v individualismu s dalšími údaji (mimo IBM) o charakteristikách společnosti potvrzují (validizují)¹³ tvrzení, že tato dimenze dat z výzkumu u IBM skutečně měří individualismus.“* (Tamtéž:67)

V souvislosti s dimenzí individualismus/kolektivismus je často kladená otázka, zda ji lze považovat za jednu dimenzi se dvěma opačnými póly, nebo zda by nebylo lepší ji chápat jako dvě odlišné kulturní dimenze individualismus a kolektivismus. Hofstede k této problematice uvádí, že záleží na tom, jestli zkoumáme celé společnosti mezi sebou nebo zda srovnáváme jednotlivce v rámci jedné společnosti. Hofstedeho kulturní dimenze jsou určeny pro celé

¹² viz Přílohy: Dotazník VSM 94 (Values Survey Module), otázky 1-14

¹³ o validizaci Hofstedeho kulturních dimenzí pojednávám v kapitole Replikace a validizace Hofstedeho kulturních dimenzí

společnosti, nelze je aplikovat na jednotlivce. „Když studujeme společnosti, srovnáváme dva druhy údajů: průměrné hodnotové skóre jednotlivců z každé společnosti a také charakteristiky společností jako celků, a to včetně jejich institucí. Náš výzkum i výzkumy druhých ukázaly, že ve společnostech, ve kterých lidé vyznávají více individualistických hodnot, také v průměru vyznávají méně hodnot kolektivistických. ... Proto se na úrovni společnosti (nebo země) individualismus a kolektivismus jeví jako opačné póly téže dimenze. Tato dimenze ukazuje, jak daná společnost vyřešila univerzální rozpor, spočívající v tom, jakou sílu vztahu u dospělé osoby ke skupině či skupinám, s nimiž se identifikuje, považuje za vhodnou.“ (Tamtéž:70,71)

3.3.3 Individualismus/kolektivismus versus lidský rozvoj

„Zkoumání kulturních rozdílů skupin a společností předpokládá zaujetí neutrálního východiska, tedy pozice kulturního relativismu.“ ((Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:16)

Při srovnávání kultur je třeba zaujmout neutrální, nehodnotící stanovisko. Avšak koncepce lidského rozvoje dle UNDP (UNDP, 1990) je normativní a inspirována individualistickými hodnotami vyspělých světových mocností.

UNDP uvádí, že kromě třech základních dimenzí je pro lidský rozvoj nepostradatelná svoboda a dodržování lidských prav. Tato složka lidského rozvoje je silně ovlivněna individualistickými hodnotami. Jak uvádí Hofstede, v individualistické společnosti se předpokládá, že zákony a práva jsou stejné pro všechny její členy bez rozdílu, zatímco v kolektivistické společnosti se zákony a práva mohou lišit od jedné kategorie osob k druhé. „Dodržování lidských prav, jak bylo formulováno OSN, je luxus, který si mohou bohaté země dopřát mnohem snadněji než ty chudé. Do jaké míry ty bohaté dbají na lidská práva, však záleží na stupni individualismu v jejich kultuře. Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948, stejně jako další úmluvy OSN, byly v době, kdy byly přijaty, inspirovány hodnotami dominantních mocností, a ty byly individualistické.“ (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:88)

Na druhé straně, tvůrci konceptu lidského rozvoje pocházejí ze zemí, které jsou na škále individualismus/kolektivismus umístěny v dolní nebo-li kolektivistické polovině. Amartya Sen pochází z Indie, která má IDV skóre 48, a Mahbub ul Haq je původem z Pakistanu, který má IDV skóre 14. Samotní tvůrci ke své koncepci lidského rozvoje jako procesu rozšiřování lidských možností říkají, že tahle „široká definice umožňuje lépe zachytit komplexnost lidského života –

rozdílné lidské zájmy a taky mnohé kulturní, ekonomické, sociální a politické rozdíly v životě lidí na celém světě.“ (UNDP, 1990:11)

Dle Syrovátka by bylo na samostatný výzkum zjistit, co lidé zahrnují do lidského rozvoje. „*Váhám, zda by se názory lidí blížily k představě lidského rozvoje, kterou do HDI vtělili jeho tvůrci, alespoň v otázce tří základních dimenzí.... Domnívám se, že kdyby byly respondentům tyto tři dimenze vyjmenovány, spíše by s tímto výběrem souhlasili. Z pozice příslušníka euroamerické civilizace se zdá být pochopitelné, že s kvalitním životem úzce souvisí.*“ (Syravátka, 2008:22) Syrovátka dále uvádí, že dnešní koncept lidského rozvoje nelze uplatnit na kultury lovců a sběračů převládajících v dávné minulosti, ani na kultury, které podobným způsobem života žijí dodnes. (Tamtéž) Nicméně v současném světě je dle Syrovátka následující situace: „*Globalizace však většinu kultur sblížila natolik, že pro většinu obyvatel světa může být koncept lidského rozvoje UNDP do velké míry aplikovatelný. Koncept lidského rozvoje je produktem západní společnosti, a byly do něj promítnuty její hodnoty. Proto ho v tomto smyslu lze chápat jako restriktivní. Pokud však důsledně uplatníme definici lidského rozvoje jako „proces rozšiřování lidských možností“, pak restrikce nemusí být tak silná. Příslušník západní bohaté společnosti si do jisté míry může svůj způsob života zvolit, protože na rozdíl od společnosti chudé má více možností, více možných způsobů života, pro něž se může rozhodnout.*“ (Tamtéž:22)

Dle Hofstedeho je v individualistické společnosti konečným cílem seberealizace každého jednotlivce. Na druhé straně, v společnosti kolektivistické jsou konečnými cíli harmonie a konsensus ve skupině. (Hofstede, a další, 2006:90) Tento rozdíl je třeba zohlednit při úvahách o cílech lidského rozvoje.

Jsem si vědoma toho, že koncepce lidského rozvoje je inspirována individualistickými hodnotami. Dle principu kulturního relativismu nechci hodnotit, zda individualistické hodnoty, které inspirovaly koncepci lidského rozvoje, jsou lepší nebo horší než hodnoty kolektivistické. Pro můj výzkum používám dílčí index indexu lidského rozvoje – index vzdělanosti, a lze předpokládat, že vzdělání (které úzce souvisí s dalšími dvěma dimenzemi lidského rozvoje – dlouhým a zdravým životem a životní úrovní) je objektivním aspektem kvality života a má pozitivní vliv na lidský rozvoj jak v individualistických, tak v kolektivistických zemích.

3.4 Ekonomická vyspělost

3.4.1 Hrubý domácí produkt (HDP)

Domácí produkt patří mezi základní makroekonomické ukazatele, které vypovídají o výkonnosti ekonomiky země. Holman ve své knize *Ekonomie* definuje domácí produkt jako „*tok zboží a služeb, vyrobených na území určité země za určité období.*“ (Holman, 2002:423) Obvykle ekonomové pracují s domácím produktem za období jednoho roku.

Domácí produkt se rozlišuje na hrubý domácí produkt (HDP) a čistý domácí produkt. Rozdíl mezi nimi představuje opotřebením zboží dlouhodobé životnosti. Opotřebením je odečteno od čistého domácího produktu. Avšak, jak uvádí Holman, výpočet opotřebením bývá komplikován tím, že výrobci neustále zlepšují své výrobky a služby. (Tamtéž: 425) Protože je obtížné zjistit přesnou míru opotřebením nebo kvalitativního zlepšení, používá se pro statistické účely ukazatel HDP.

3.4.2 HDP versus lidský rozvoj

„Ekonomický růst a bohatství je jenom prostředkem. Skutečným cílem musí být lidský rozvoj.“ (UNDP, 1990:10)

Zpráva o lidském rozvoji (UNDP, 1990) dokazuje, že vysoký příjem na osobu ještě nezaručuje lidský rozvoj. Lidské ukazatele (zdraví, výživa, vzdělání, přístup k vodě a hygiena) musí být monitorovány stejně pozorně jako ukazatele finanční a ekonomické. Dle autorů Zprávy tedy nelze ztotožňovat ekonomický růst země a lidský rozvoj, resp. ekonomickou vyspělost a stupeň lidského rozvoje (kvalitu života) dané země. Nicméně přestože ekonomický růst není zárukou vyšší kvality života, přinejmenším pro méně rozvinuté země platí, že ekonomický růst je podmínkou, aby vyšší kvality života mohlo být dosaženo.

Samotný HDP není spolehlivým ukazatelem lidského rozvoje a kvality života z několika důvodů. HDP je makroekonomický ukazatel, který není schopen odhalit, jak je bohatství země distribuováno mezi její občany - neodhalí nám zkrátka skutečné příjemce (real beneficiaries) národního bohatství. Kromě toho si lidé často cení věcí, které se vůbec nebo jenom omezeně odrážejí v HDP – lepší výživa a zdraví, lepší přístup ke vzdělání, lepší pracovní podmínky, zabezpečení proti násilí a kriminalitě, podílení se na kulturních a politických aktivitách ve společnosti a jiné. Mnohé země, které zažívají rychlý ekonomický boom, zjišťují, že ani rychle se zvyšující HDP není schopen zredukovat socioekonomické deprivace u značné části obyvatel.

Vysoký příjem na osobu tedy neznamená automaticky snížení problémů, jakými jsou např. drogy, alkoholismus, AIDS, bezdomovectví, násilí atd. Naopak některé země s nižším HDP dosáhly vyššího stupně lidského rozvoje, protože využily dostupné prostředky na rozšíření lidských možností. (UNDP, 1990:9,10)

Jak uvádí Pavel Nováček, HDP není dobrým měřítkem kvality života z následujících důvodů: nebere do úvahy hodnotu práce v domácnosti, ani efekt distribuce bohatství a příjmu na blahobyt jednotlivých lidí, dále ignoruje pokles blahobytu v důsledku ničení životního prostředí a považuje mylně "obrné výdaje" za příspěvek k blahobytu (např. odstranění škod po havárii ropného tankeru je připočteno jako příspěvek k HDP). (Nováček, 2003)

Nelze však popřít, že HDP a lidský rozvoj spolu významně souvisí. Signifikantnost vztahu mezi lidským rozvojem a HDP potvrzuje i fakt, že Index HDP se používá jako ukazatel jedné dimenze lidského rozvoje – slušní životné úrovně.

3.4.3 HDP versus individualismus/kolektivismus

Dle Hofstedeho (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:91-93) mají individualistické země tendenci být bohatší.

Statistický vztah neukazuje, který ze dvou jevů (zda HDP nebo individualismus) je příčinou a který důsledkem. Hofstede je toho názoru, že kauzalita vede spíše od bohatství k individualismu: „*Pokud individualismus vede k bohatství, IDV by mělo pozitivně korelovat s hospodářským růstem v období po získání údajů o IDV. Avšak není tomu tak. Korelace IDV (skóre zjištěných v roce 1970) a následného ekonomického růstu, vypočítané pro všechny země, je dokonce negativní: více individualistické země vykázaly méně hospodářského růstu ve srovnání se zeměmi méně individualistickými. Opačná příčinnost, tedy že národní bohatství vyvolává individualismus, je více plausibilní. Údaje z databáze výzkumu u IBM umožnila měřit posuny v individualismu ve čtyřletém období od r.1968 do r.1972. Z dvaceti zemí, které byly v obou letech zkoumány, devatenáct zbohatlo a všechny se posunuly k výraznějšímu individualismu.*“ (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:91,93) Když se zvyšuje bohatství země, mají občané přístup ke zdrojům, které jim umožní, aby se „věnovali sobě“ – kolektivní život je vystřídán individuálním (vypravěče na tržišti nahradí televize atd.). (Tamtéž:93)

Ve skutečnosti je však kauzalita vztahu mezi individualismem a bohatstvím obousměrná. Vztahem mezi uspokojováním vlastního zájmu jednotlivce a ekonomickým blahobytem se zabýval již v 18. století představitel klasické politické ekonomie, skotský ekonom Adam Smith. Smith ve svém díle *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (Smith, 2001) chápe svobodnou směnu za zdroj bohatství jednotlivců i národů. Formuluje „princip neviditelné ruky trhu“, která je schopna sladit konání jednotlivců, kteří sledují své vlastní zájmy, do fungujícího systému prostřednictvím dobrovolné směny jednotlivců. V systému „svobodné volby“ dochází k vyšší motivaci účastníků směny a k efektivnější alokaci zdrojů, což má za pozitivní následek vyšší ekonomickou výkonnost a hospodářský růst. Klíčovými hodnotami jsou respektování zájmu jednotlivce, svoboda volby, dobrovolná směna.

Svoboda je klíčovou hodnotou v individualistické společnosti. Jak uvádí Hofstede (Hofstede, 2006), individualistická společnost si více cení osobní svobody než rovnosti. Naopak v společnosti, kde převládají kolektivistické hodnoty, se více cení ideál rovnosti před svobodou. Právě proto je kapitalismus (tržní hospodářství založeno na dobrovolné směně mezi jednotlivci) hodnotově bližší individualistické společnosti. Hodnotám kolektivistické společnosti spíše odpovídá ekonomický systém založený na centrálním plánování, nebo tržní hospodářství se silnými státními zásahy. (Tamtéž)

Milton a Rose Friedmanovi ve své knize *Svoboda volby* (Friedman & Friedman, 1992) rozlišují tři typy rovnosti: rovnost před Bohem, rovnost v možnostech a rovnost ve výsledcích. První dva typy rovnosti nejsou v rozporu se svobodou, právě naopak - vzájemně se potřebují a podporují. Rovnost ve výsledku (předpokládám, že i Hofstede má na mysli právě tento typ rovnosti coby ideál kolektivistických zemí), kterou Friedman charakterizuje jako představu nějakého „spravedlivého podílu pro všechny“, je však v rozporu se svobodou. Vždy je to nějaká skupina lidí, která rozhoduje o tom, jaký je spravedlivý podíl pro všechny, čím zasahuje do svobody volby jednotlivce. Ekonomický systém kapitalismus je založený na principu dobrovolné směny a svobodě volby, na hodnotách svobody a individualismu. Centrálně plánované hospodářství je naopak založeno na hodnotách kolektivismu a rovnosti, významným aktérem je stát, který je ovládán pokušením, že „vláda může spravit, co příroda pokazila“ (Friedman & Friedman, 1992:139).

Holman (Holman, 2002) tržní ekonomiku definuje následovně: „Tržní ekonomika je systémem, založeným na ekonomické svobodě volby a na tržní konkurenci. ... Tržní konkurence dává člověku možnost, aby si vybíral to nejlepší. A zároveň na něj vyvíjí tlak, aby on sám byl co

nejlepší – aby se specializoval na to, co umí nejlépe, a aby v tom byl kvalitnější a levnější než jiní. Tržní konkurence se tak stala hlavní hybnou silou ekonomického vývoje.“ (Holman, 2002:4-5) To zdůvodňuje i poukázáním na fakt, že tržní ekonomika obstála v historické soutěži s centrálně plánovanou ekonomikou.

Centrálně plánované hospodářství jako opak kapitalismu se dnes již takřka ve světě nevyskytuje. Rozšířený je kapitalismus, ten však v různých zemích vykazuje rozdílnou intenzitu vládních zásahů. Dle Hofstedeho by se intenzita hospodářské politiky vlády dala částečně vysvětlit i kulturními dimenzemi: „*Čím slabší je individualismus v mentálním softwaru občanů, tím větší je pravděpodobnost, že stát bude v ekonomickém systému dominovat. Rostoucí individualismus byl jednou ze sil vedoucích od devadesátých let minulého století k deregulacím a redukci veřejných výdajů v západních zemích.*“ (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006, 2006:87)

Dle některých ekonomů hospodářská politika vlády ochuzuje celou společnost, protože přeměrovává výrobu do méně ziskových odvětví a neefektivně hospodaří s penězi daňových poplatníků. Liberální ekonom Henry Hazlitt ve své knize *Ekonomie v jedné lekci* sumarizuje argumenty v prospěch svobodného trhu bez vládních zásahů, který považuje za jediný způsob, jak efektivně koordinovat ekonomické aktivity velkého počtu jednotlivců. „*Prakticky všechny vládní pokusy přerozdělit bohatství a příjmy ničí podněty, které by vedly k inovaci a zdokonalování, a tím vedou i k všeobecnému ochuzení*“ (Hazlitt, 2008:175)

3.5 *Vzdělání – klíčová dimenze lidského rozvoje*

Vzdělání je jednou ze tří dimenzí lidského rozvoje dle definice UNDP. Pro účely vytvoření Indexu lidského rozvoje bylo potřebné dimenzi vzdělání vhodně operacionalizovat. Autoři Indexu ji vyjádřili následujícími ukazateli: gramotnost populace a podíl osob zapsaných ke studiu primárního, sekundárního a terciárního stupně¹⁴. Tato dimenze vypovídá o vzdělanostní úrovni obyvatel jednotlivých zemí a je číselně vyjádřena jako Index vzdělanosti.

Vzdělání se nabývá v procesu vzdělávání. Potůček definuje vzdělávání jako „*získávání kompetencí, osvojování si poznatků a dovedností v populaci*“. (Potůček, 2002:164) Pákistánský ekonom Mahbub ul Haq, jeden z tvůrců koncepce lidského rozvoje, ve výroční zprávě Human Development in South Asia (Haq et al, 1998) charakterizuje vzdělání jako „*typ činnosti, který je zaměřený na učení (teaching) a přenos znalostí a dovedností.*“ (Haq, a další, 1998:39; překlad autora)

Význam vzdělání se mění v čase a prostoru. Jak uvádí Giddens (Giddens, 1999), až do začátku průmyslové éry bylo školní vzdělávání dostupné pouze malé menšině lidí a v mnoha společnostech představovali jedinou plně gramotnou skupinu kněží. Zavedením knihtisku se texty a dokumenty staly daleko dostupnějšími a rostoucí využívání písemných materiálů v různých sférách života vedlo ke zvýšení všeobecné gramotnosti. Poptávku po vzdělávání dále zvyšovaly procesy urbanizace a industrializace. Veselý (Veselý, 2008) zmiňuje, že v současné době jsme svědky transformace ke společnosti, ve které se klíčovým faktorem produkce stává právě vědění. Tento typ společnosti, ve které jsou informace a vědění základním zdrojem bohatství, se nazývá: společnost vědění, znalostní společnost nebo společnost vzdělání, což jsou nejčastější české ekvivalenty k anglickému výrazu knowledge society (knowledge based society). (Veselý, 2008:65)

Autoři monitoringové zprávy *Vzdělání pro všechny* (UNESCO, 2008) uvádí, že právo na vzdělání je základním lidským právem. Proto je třeba vzdělání chápat jako cíl o sobě. Avšak vzdělání je zároveň prostředkem na dosažení jiných důležitých cílů. (UNESCO, 2008)

Haq chápe rozvoj vzdělání (doprovázený vědeckým pokrokem) jako nejdůležitější hnací sílu společenského, technologického a ekonomického rozvoje. Vzdělání lze považovat za

---

¹⁴ Jsem si vědoma toho, stejně jako tvůrci koncepce lidského rozvoje, že tyto indikátory nepostihují komplexní povahu vzdělání a nemají výpovědní hodnotu, co se týče kvality vzdělávání. Blíže tuto otázku diskutuji v závěru práce, v kapitole Hodnocení výzkumu.

klíčovou složku lidského rozvoje. „Vzdělání je zásadní pro ekonomický a společenský rozvoj. Je základem pro vytváření lidských schopností (capabilities) a pro otevírání lidských možností. Je skutečnou podstatou (essence) lidského rozvoje. Bez vzdělání by rozvoj nemohl být všeobecně rozšířený (broad-based), ani udržitelný.“ (Haq, a další, 1998:24; překlad autora).

Šance na zlepšení zdraví a snížení chudoby a extrémních nerovností, jak v rámci společnosti, tak i na mezinárodní úrovni, jsou významnou měrou ovlivněny vzdělanostní úrovní obyvatel. Vzdělání významně souvisí např. s posilováním ekonomického růstu a výkonností ekonomiky. UNESCO uvádí, že nerovné příležitosti ke vzdělání jsou spojeny s nerovnostmi v příjmech, zdraví a dalších životních příležitostech. Tento vztah platí nejen mezi obyvateli jedné země, ale také na mezinárodní úrovni. Velké nerovnosti ve vzdělání v globálním měřítku posilují extrémní rozdělení zemí na bohaté a chudé. Proto sehrává vzdělání a vzdělanostní úroveň obyvatelstva klíčovou roli v utváření možností pro lidský rozvoj. (UNESCO, 2008)

Alain Mingat a Jee-Peng Tan, autoři článku *The full Social Returns to Education* (Mingat a Tan, 1996), jsou tvůrci následující typologie výnosů vzdělání pro jednotlivce a celou společnost:

Jednotlivci	Společnost
Zvýšená ekonomická produktivita jednotlivce (vyšší příjem a jiné výstupy práce)	Rozšířené technologické možnosti (objevy, užití nových poznatků ve vědě, medicíně a jinde)
Soukromé netržní (non-market) efekty: lepší zdraví a jiné aspekty kvality života jednotlivce	Společenské netržní efekty (větší sociální rovnost, nižší populační růst, nižší kriminalita atd.)

Julie Owens ve své studii *A Review of the Social and Non-Market Returns to the Education* (Owens, 2004) uvádí následující klasifikaci efektů vzdělání¹⁵: přímé (individuální) a nepřímé (společenské), penežní a nepenežní – vytvářejí 4 možné vzájemné kombinace (typologie podobná jako u Mingata a Tana).

¹⁵ Owens tuto klasifikaci přejímá z následujícího zdroje: OECD (2000) *Estimating Economic and Social Returns to Learning*

Investice do vzdělání přináší pozitivní ekonomické a sociální efekty. Nicméně dle studie Mingata a Tane *The full Social Returns to Education* (Mingat a Tan, 1996) není návratnost investic do vězení neměnným koeficientem pro všechny typy vzdělání a skupiny obyvatel. „Na společenské úrovni hraje velmi důležitou roli stupeň vývoje, ve kterém se daná země právě nachází. Rozvoj terciárního vzdělávání je nejdůležitější v nejvyspělejších zemích, zatímco v rozvojových zemích představuje hlavní motor změn rozvoj primárního vzdělání“ (Tamtéž:18, překlad dle Potůčka)

V následjících dvou kapitolách diskutuji pozitivní efekty vzdělání na ekonomickou situaci v zemi (HDP, chudoba, zaměstnanost) a zdraví. Řečeno terminologií UNDP – sleduji vliv dimenze vzdělání na slušnou životní úroveň a dlouhý a zdravý život.

3.5.1 Vzdělání versus ekonomické aspekty lidského rozvoje

Jednou ze tří dimenzí lidského rozvoje je slušná životní úroveň, která je měřena indexem HDP. Tato dimenze představuje ekonomický aspekt lidského rozvoje.

Co se týče vzdělání a ekonomické situace, tyto vztahy byly mnohokrát diskutovány a zkoumány. Podle Potůčka je nejvíce a nejdelší dobu sledován vztah mezi investicemi do vzdělání a rozvojem ekonomiky (tzv. ekonomické efekty edukace). Za průkopníka vztahů mezi ekonomikou a věděním považuje Potůček Roberta Solowa, který v padesátých letech minulého století vyslovil myšlenku o důležitosti investic do rozvoje technologií a inovací pro hospodářský růst země, na kterou v šedesátých letech plynule navázali Jacob Mincer a Gary Becker s teorií lidského kapitálu.

„Dnes panuje i mezi ekonomy shoda, že investice do lidského kapitálu mají velmi vysokou návratnost na individuální i společenské úrovni. Lidé s vyšším vzděláním mají v průměru vyšší příjmy. ... Na makroekonomické úrovni byla mnohokrát prokázána silná korelace mezi růstem výše vzdělání ve společnosti a růstem produktivity, stejně jako mezi růstem vzdělání a růstem HDP.“ (Potůček a kol, 2002:165)

Vzdělání má tedy pozitivní vliv na ekonomickou situaci jednotlivce i celé společnosti (navzájem se ovlivňují) a je třeba rozlišovat, o které úrovni mluvíme.

Na mikroekonomické úrovni je prokázán významný statistický vztah mezi vzděláním a výší příjmu. Haq (Haq, a další, 1998) uvádí, že statistická data potvrzují, že chudoba významně

souvisí se vzdělanostní úrovní. Konkrétně, lidé s vyšším vzděláním mají zpravidla vyšší příjem. Haq odkazuje na studii Jacka Mincera (1974), který na datech prokázal, že každý dodatečný rok studia zvýší příjem jednotlivce pracujícího v nezemědělském sektoru o 7%. ((Haq, a další, 1998:30) Kromě toho je pro vzdělaného člověka jednodušší najít si zaměstnání než pro nevzdělaného člověka. (Tamtéž)

Na makroekonomické úrovni je prokázáný vztah mezi vzděláním a HDP. „*V dlouhém období neexistují žádné bohaté země, které by měly nízkou vzdělanostní úroveň obyvatelstva.*“ (Haq, a další, 1998:38) Potůček odkazuje na studii OECD, dle které je každý rok, o který se zvýší průměrná doba řádného studia v celé populaci, spojen se zvýšením ekonomické výkonnosti o 6% na hlavu. (Potůček a kol, 2002:165)

Důvody korelace mezi vzděláním a HDP mohou být různé a kauzalita je obousměrná.

Gary Becker si ve své knize *Human Capital* (Becker, 1999) pokládá otázku, jako je možné, že Spojené státy, Japonsko a mnohé evropské země vykazují v průběhu více než sto let až dodnes neustálý ekonomický růst per capita. Dle Beckera je toho příčinou expanze vědeckých a technických znalostí, které zvyšují produktivitu práce a dalších výrobních vstupů. Systematické využívání vědeckých poznatků při výrobě statků vedlo ke zvýšení hodnoty vzdělání. Všechny země, kterým se podařilo dosáhnout stálý ekonomický růst, zaznamenaly také vzestup vzdělávání (nejprve se stala povinnou základní školní docházka, následně se rozšířilo středné vzdělání a poté také vysokoškolské vzdělání pro členy středních a nižších vrstev). Becker považuje vzdělání za nejdůležitější investici do lidského kapitálu. Jako zářný příklad důležitosti lidského kapitálu pro ekonomický rozvoj uvádí Becker Japonsko, Taiwan a jiné asijské ekonomiky, které navzdory nedostatku přírodních zdrojů a diskriminace ze strany západních společností dosáhly ekonomického růstu. Dle Beckera je důvodem to, že investovaly do lidského kapitálu, tedy do vzdělání a vyškolení pracovní síly. (Becker, 1999:24)

Robert Barro ve svém článku *Human Capital and Growth* (Barro, 2001) zmiňuje dva způsoby, jakými dochází k zvyšování ekonomického růstu, když je podíl lidského kapitálu vyšší než podíl fyzického kapitálu. Vyšší podíl lidského kapitálu ulehčuje přejímání kvalitnějších technologií od vyspělejších zemí. Druhý důvod je takový, že v zemi s vysokým podílem lidského kapitálu se fyzický kapitál dostane na úroveň lidského kapitálu snadněji, než kdyby tomu bylo naopak (proto mají země po vojně rychlý ekonomický růst). Barro se odkazuje na výzkum vlivu vzdělání na ekonomický růst – analýza probíhala v letech 1965-1995 ve přibližně 100 zemích. Barro uvádí, že ekonomický růst pozitivně koreluje s průměrným počtem let strávených ve škole

na sekundárním a vyšším stupni v mužské části populace (tato proměnná je ve vztahu se zaváděním nových technologií). Statisticky významný vztah se nepotvrdil pro ženskou část populace, co Barro zdůvodňuje tím, že vysoce vzdělané ženy mají v mnoha zemích horší uplatnění na pracovních trzích než muži. Vztah mezi ekonomickým růstem a primárním vzděláním se nepotvrdil, avšak Barro ho chápe jako předpoklad vyššího vzdělání, proto ovlivňuje ekonomický růst tímto způsobem. (Barro, 2001:14,16)

Haq (Haq, a další, 1998:39-41) uvádí následující možné propojení mezi vzděláním a HDP. Vzdělání (jako zdroj znalostí) poskytuje kapacitu země pro vědecké vynálezy, inovace a přijetí moderních technologií. Druhým pozitivním efektem vzdělání je vyšší kvalifikace a kvalita pracovní síly. Dalším důvodem by mohl být fakt, že země, jejichž obyvatelé jsou vzdělaní a neustále zdokonalují své profesní schopnosti, přitahují pozornost nadnárodních společností. Zahraniční investice zpravidla putují do zemí s vyšší vzdělanostní úrovní, ve které vytvářejí nová pracovní místa. Kromě toho je v zemích s vyšší vzdělanostní úrovní zpravidla nižší nezaměstnanost. Haq rovněž zmiňuje, že důsledkem vyšší vzdělanostní úrovně může být i zvýšení povědomí o environmentálních souvislostech (minimalizace odpadů, využívání šetrných zdrojů energie).

Ve stále více propojené a na vědění založené (knowledge-based) světové ekonomice bude mít distribuce příležitostí ke vzdělání významný dopad na to, jak se bude rozdělovat mezinárodní bohatství. Selhání ve vzdělávacím systému oslabují ekonomiku státu tím, že zpomalují její produktivitu a růst. Vědomosti (knowledge) jsou důležitým motorem ekonomického růstu a produktivity. V globální ekonomice, která je stále více založená na vědomostech (knowledge-based), se stávají nerovnosti ve vzdělání stále více signifikantními. Můžeme říci, že dnešní nerovnost ve vzdělání lze považovat za budoucí nerovnost v globální distribuci bohatství a jiných příležitostí, např. zdraví a zaměstnání. (UNESCO, 2008) V moderní globalizované ekonomice je konkurenční výhodou země její schopnost inovovat. V takovém případě již vysoká vzdělanostní úroveň obyvatel nezaručuje zemi členství v „elitním“ seskupení států, nýbrž stává se „absolutní nutností pro přežití a dosažení ekonomické a politické nezávislosti“. (Haq, a další, 1998:29)

3.5.2 Vzdělání versus dlouhý a zdravý život

Dlouhý a zdravý život je jedna ze tří dimenzí lidského rozvoje a je vyjádřena indexem očekávané délky života. Očekávaná délka života kromě jiného vypovídá o zdravotním stavu populace, o míře úmrtnosti atd. Vzdělání má přímý a nepřímý vliv na zdraví. (Owens, 2004)

Vzdělání úzce souvisí s dlouhým a zdravým životem, protože zvýšení vzdělanosti pozitivně koreluje s nižší dětskou úmrtností a lepší výživou a zdravím, a to i po kontrole působení jiných faktorů, např. příjmu na osobu. (UNESCO, 2008:29) Wolfe a Zuvekas (in Owens, 2004:9) uvádí, že vyšší vzdělání pozitivně koreluje s lepším zdravím a vyšší očekávanou délkou života.

Potůček uvádí, že vzdělanější lidé jsou zdravější a mají zdravější životní styl, a to i po korekci pro lepší zdravotní stav z důvodu vyššího příjmu. Naopak lidé s nižším vzděláním jsou náchylnější k silnému kuřáctví, alkoholismu a nadváze. (Potůček, 1996:166). Dále Potůček odkazuje na studii Grossmana a Kaestnera, která ukazuje, že úroveň zdraví (měřena jednak úmrtností, jednak nemocností) je úzce spjata s dosaženým vzděláním. Studie US Department of Health (National Center for Health Statistics, 1996) zveřejnila data, která potvrzují, že lidé s nižším vzděláním mívají zpravidla horší zdraví a bývají častěji hospitalizováni. Julie Owens uvádí, že u lépe vzdělaných rodičů je vyšší pravděpodobnost, že dají své děti zaočkovat (Owens, 2004).

Nerovnoměrná distribuce vzdělání má širší důsledky. Například ženy tvoří většinu nevzdělaných lidí ve světě, což je odrazem historické genderové nerovnosti v přístupu ke vzdělání. Avšak když se nevzdělané ženy stanou matkami, úmrtnost dětí i matek po porodu je vyšší a jejich děti také zdědí menší životní šance – mají menší šanci na přežití, s větší pravděpodobností budou spíše nemocní a s menší pravděpodobností půjdou do školy než děti vzdělaných matek. (Haq, 1998)

Kauzalita vztahu mezi vzděláním a zdravím nemusí být vždy jednoznačná. Nicméně Feinstein (in Owens, 2004:9-10) zmiňuje tři „kanály“, kterými vzdělání působí na zdraví (kauzalita směřuje od vzdělání ke zdraví): (1) ekonomické faktory (příjem a zaměstnanost), (2) chování týkající se zdraví (výživa, kouření a konzumace alkoholu, fyzická aktivita) a (3) psychosociální faktory.

Potůček jako důvod pozitivního efektu vyšší vzdělanosti na zdraví uvádí, že vzdělanější lidé jsou schopni zpracovat větší množství relevantních informací o zdravotních rizicích. (Potůček, 2002:166) Wolfe a Zuvekas (in Owens, 2004:9) uvádějí následující možné důvody: výběr jiného povolání (méně rizikové zaměstnání); výběr jiné oblasti (méně znečištěné oblasti); více informací nebo schopnost získávat informace týkající se zdraví; lepší výživa; méně časté je chování, jež poškozuje zdraví (např. kouření); vhodné užívání léků; vytvoření životního stylu, který podporuje dobré zdraví.

3.5.3 Vzdělání a různé aspekty lidského rozvoje – obousměrná kauzalita

Ačkoli existuje již množství empirických nálezů o pozitivní roli vzdělání (měřených povětšinou statistickou korelací), kauzální vztah a přesné vysvětlení příčin těchto pozitivních korelací je zatím spíše v počátcích. Potůček k tomu říká, že „víme, „že to funguje“, ale nevíme přesně jakým mechanismem“ (Potůček, 2002:167). Vzdělání může tvořit pozitivní efekty z těchto důvodů: změnou individuálních preferencí, zmenšením omezení, jimž jedinec musí čelit a zvýšením míry vědění a informací, na základě kterých jedinec koná. (Potůček, 2002).

Z předchozích kapitol vyplývá, že vzdělání má mnohé pozitivní ekonomické a sociální důsledky. Ale je třeba si uvědomit, že pokrok ve vzdělání závisí taky také od na pokroku (zlepšení) v jiných oblastech lidského rozvoje, např. redukce extrémní chudoby, dosažení genderové rovnosti a zlepšení zdravotní situace dětí, protože děti, kterých životy jsou sužovány hladem, chudobou a nemocemi nejsou schopny realizovat jejich potenciál ve vzdělávání (UNESCO, 2008:25).

3.5.4 HDP a vzdělání

Protože v mém výzkumu používám HDP jako vysvětlující proměnnou vzdělání, provedu na tomto místě ještě jednu diskuzi vztahu vzdělání-HDP, tentokrát však uvažuji kauzalitu od HDP ke vzdělání.

Ekonomická vyspělost země může mít vliv na vzdělání z následujících důvodů: Chudé země mají obecně méně finančních zdrojů, které by mohly vynaložit na školství. Naopak vyspělé země si systém vzdělávání „mohou dovolit“, a to na kvalitativně i kvantitativně vyšší úrovni než země méně vyspělé.

Dále lze předpokládat, že ekonomiky chudých a zaostalých zemí staví především na primárním (zemědělství) nebo sekundárním (průmysl) sektoru. Nároky na vzdělání zaměstnanců nejsou tak vysoké jako v moderních vyspělých společnostech, jejichž těžisko spočívá na terciárním sektoru, a které lze označit za vzdělanostné společnosti. V těch nejchudších zemích není zřídka fenomén dětské práce, děti musí vydělávat na živobytí své a své rodiny, a nemůžou si dovolit chodit do školy.

Co se týče motivací jednotlivců (Maslowova hierarchie potřeb), lze předpokládat, že obyvatelé bohatších zemí, jejichž základní fyziologické potřeby jsou naplněny, se budou spíše vzdělávat než obyvatelé chudých zemí.

Závěrem je třeba říci, že je velmi těžké určit kauzalitu vztahu HDP-vzdělání, obzvláště v mezinárodním srovnání v dlouhém období. (Krueger, 2001) „*Vzdělání je obojím, semínkem i květinou, ekonomického rozvoje.*“ (Harbison a Mayers in Krueger, 2001:1131)

3.5.5 Individualismus/kolektivismus ve vzdělání

Dle Hofstedeho (Hofstede G., Hofstede G.J., 2006) se v individualistické společnosti schopnosti člověka posuzují jako schopnosti individua. Naopak v kolektivistické společnosti sehrává velkou roli příslušnost k určité skupině, jež určuje jeho společenský statut. V individualistické společnosti není zpravidla místo jednotlivce ve společnosti dáno předem, jednatel se musí snažit a sám si to svoje místo ve společnosti najít, „vybojovat“. Jedním z rozhodujících atributů zajištění statutu v individualistické společnosti je povolání a ekonomické zabezpečení. Jak jsem již uvedla v kapitole o vzdělání, investice do vzdělání se často vracejí ve zvýšení finančního ohodnocení, co může mít souvislost se zvýšením prestiže. V kolektivistických zemích je jednatel členem skupiny, do které se dostal již narozením a která mu také poskytuje jeho společenský status. Proto se domnívám, že lidé v individualistické společnosti mají větší motivaci ke studiu než lidé ve společnosti kolektivistické.

Hofstede (Tamtéž) dále uvádí, že smysl vzdělání je v individualistické a kolektivistické společnosti chápán odlišně. V zemích s individualistickými hodnotami lze vzdělání chápat jako přípravu jednotlivce k umístění ve společnosti jiných jednotlivců, což vyžaduje umění zvládat nové situace – proto je důležité naučit se, jak se učit. Je zde patrný trend celoživotního učení. Rozdílně je chápán smysl vzdělání v zemích kolektivistických, důraz je kladen na osvojení dovedností nezbytných k tomu, aby se člověk stal přijatelným členem skupiny, upřednostňují se „poklady tradice“ a učení se bere jako jednorázový proces v mládí.

Dle Hofstedeho (Tamtéž) se též rozdílně chápe dosažení akademického titulu. V individualistické společnosti diplom znamená jednak zvýšení ekonomické ceny držitele, jednak zvýšení jeho sebeúcty a dodává pocit dosažení úspěchu, kdežto v kolektivistické společnosti je diplom přínosem ke cti držitele a příslušníků jeho skupiny a opravňuje držitele ke sdružování se se členy skupin s vyšším statutem.

Dále může být vztah mezi individualismem a vzděláním ovlivněn také dalšími jevy. Jak jsem diskutovala v předchozí kapitole, individualistické země bývají bohatší. Ve vyspělých zemích byla gramotnost dosažena takřka u celé populace, je tady povinná školní docházka a také si více obyvatel může dovolit vyšší vzdělání.

Podle Hofstedeho je přirozené, že se kulturní situace zpravidla promítne taky do oblastí společenských institucí, mezi jinými např. politiky. Proto je pravděpodobné, že individualistické krajiny budou vydávat více veřejných financí na vzdělání jako země kolektivistické, což zpravidla znamená lepší kvalitu vzdělávání. Jakkoli je otázka kvality vzdělávání pro lidský rozvoj důležitá, v této práci se jí zabývat nebudu, protože index vzdělanosti je definován kvantitativními charakteristikami.

Dále může být vztah mezi individualismem a vzděláním ovlivněn také dalšími jevy. Jak jsem diskutovala v předchozí kapitole, individualistické země bývají bohatší. Ve vyspělých zemích byla gramotnost dosažena takřka u celé populace, je tady povinná školní docházka a také si více obyvatel může dovolit vyšší vzdělání. Jak uvádí Giddens (Giddens, 1999), jeden z procesů, které podporují rozvoj vzdělání, je urbanizace. Ve vyspělých zemích žije většina lidí ve městech, co souvisí s vyšším stupněm individualismu dané země (blíže viz Hofstede G., Hofstede G.J., 2006:90-91). Proto lze i z tohoto důvodu předpokládat, že vzdělanostní úroveň obyvatel individualistických zemí bude vyšší než obyvatel zemí kolektivistických.

4 Metodologie

4.1 Data

4.1.1 Operacionalizace proměnných

Výzkumná otázka této bakalářské práce je následovně: prozkoumat vztah mezi vzdělanostní úrovní obyvatel coby závisle proměnnou a stupněm individualismu a národním bohatstvím coby nezávisle proměnnými, a to ve třech výzkumných vzorkách (všechny země, bohaté země, chudé země).

Vzdělanostní úroveň obyvatel, spolu s dalšími dvěma dílčími dimenzemi lidského rozvoje, jsou operacionalizovány. Operacionalizované ukazatele pro každou subdimenzi jsou následně standardizovány. Standardizace znamená, že jsou jednotlivé ukazatele převedeny z různých jednotek (roky, procenta, dolary) na index vyjádřený na jednotné stupnici 0-1. Standardizovaná hodnota se počítá jako: skutečná hodnota mínus minimální hodnota/maximální hodnota mínus minimální hodnota.

Pro účely kvantitativního výzkumu je vzdělanostní úroveň obyvatel vyjádřena **Indexem vzdělanosti** (Education Index – EI). EI je dílčím indexem Indexu lidského rozvoje (Human Development Index - HDI). EI se počítá jako kombinace gramotnosti dospělé populace a složeného hrubého podílu zapsaných ke studiu na primárním, sekundárním a terciárním stupni vzdělání (dále jenom podíl zapsaných ke studiu), přičemž oba ukazatele jsou z procentuální škály 0-100% převedeny na stupnici 0-1. Pro výpočet celkového indexu vzdělanosti má gramotnost dospělé populace váhu 2/3 a podíl zapsaných ke studiu má váhu 1/3. (UNDP, 2008)

Stupeň individualismu v zemi vyjádřím Hofstedeho **Indexem individualismu** (IDV). Statistický postup, který Hofstede použil ke stanovení míry individualismu na základě 14 pracovních cílů, je faktorová analýza skóre zemí. Ta automaticky vytváří faktorový skóre pro dimenzi a každou zemi. Faktorové skóre dimenze individualismu poté Hofstede vynásobil 25 a přičetl k nim konstantně 50 bodů. Tímto způsobem se skóre dostaly do rozmezí od blízkosti 0 (pro nejvíce kolektivistickou zemi) až do blízkosti 100 (pro nejvíce individualistickou zemi). Skóre indexu individualismu představují relativní pozice zemí. (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:67,69)

Ekonomická vyspělost země je v této práci vyjádřena jako **hrubý domácí produkt** (HDP) za časové období jeden rok. Aby byl HDP relevantním ukazatelem pro mezinárodní srovnání, používám HDP v přepočtu na jednoho obyvatele vyjádřený v amerických dolarech a přepočtený podle parity kupní síly.

4.1.2 Technika sběru dat

Protože v mém výzkumu porovnávám data z různých zemí (jedná se o mezinárodní srovnání), použila jsem již sesbíraná data, která jsou každoročně zveřejňována mezinárodními organizacemi. V mém případě se tedy jedná o **sekundární analýzu dat**. Výhody sekundární analýzy jsou nižší náklady a zkrácení výzkumného procesu (odpadají přípravy a samotný průběh práce v terénu). Nevýhodami může být nižší validita dat (ta je však typická pro kvantitativní výzkum jako takový – viz následující kapitola) a nižší spolehlivost dat¹⁶.

Konkrétním zdrojem dat pro Index vzdělanosti a HDP je statistická ročenka Zpráva o lidském rozvoji (UNDP, 2008) a data pro Index individualizmu jsem získala no oficiální stránce G.Hofstedeho: http://www.geert_hofstede.com (informace z výše uvedené stránky byly staženy dne 20. 2. 2009).

Data pro Index vzdělanosti a HDP jsou platná pro rok 2005. Hofstedeho kulturní dimenze jsou nadčasové (protože jak jsem zmínila v první kapitole, hodnoty jako jádro kultury se mění velmi pomalu).

4.1.3 Výzkumný vzorek

Pro mou bakalářskou práci jsem jako výzkumný vzorek použila 64 zemí, pro které Hofstede na základě empirického výzkumu vypočítal Index individualismu. K těmto zemím jsem dále přiřadila Index vzdělanosti a hodnotu HDP na osobu, vyjádřenou v dolarech a přepočtenou podle parity kupní síly.

Z uvedeného vzorku jsem po prvotní kontrole dat, ještě před začátkem výzkumu, odstranila zemi Lucembursko, která má nejvyšší hodnotu HDP na osobu (60 228 dolarů na osobu, přepočteno podle parity kupní síly), čím téměř o 20 000 dolarů předčila druhou nejbohatší zemi Spojené státy americké (41890 dolarů na osobu). Protože Index vzdělanosti budu kromě Indexu individualismu vysvětlovat také proměnnou HDP na osobu, vysoká hodnota této proměnné u Lucemburska by mohla způsobit nežádoucí zkreslení výsledků. Pokud v průběhu výzkumu objevím další odlehlé hodnoty, tak je z výzkumného vzorku také odstraním, a analýzu provedu znovu.

---

¹⁶ tento problém diskutuji v kapitole Hodnocení kvality výzkumu.

4.2 Výzkumná strategie

Protože ve svém výzkumu pracuji s kvantitativními daty spojitě povahy, jako výzkumnou strategii jsem si zvolila **kvantitativní výzkum**, pro který je charakteristické popisování jevů pomocí znaků (proměnných). (Disman, 1993) Jeho výhodou oproti kvalitativnímu výzkumu je fakt, že tímto způsobem je možné získat omezený počet informací o velkém množství jedinců a následně je možné také zevšeobecnit výsledky výzkumu na celou populaci. Ovšem je třeba připomenout, že z výsledků kvantitativního výzkumu nejsme schopni určit kauzalitu, tj. směr závislosti mezi zkoumanými proměnnými.

Dle Dismana (Disman, 1993) vyžaduje kvantitativní výzkum velice silnou standardizaci. Silná standardizace zajišťuje vysokou reliabilitu, ale zároveň vede k silné redukci informace, což má za následek poměrně nízkou validitu.

Kvantitativní strategie využívá deduktivní postup. V mém výzkumu postupuji následovně: na základě teoretického rámce vytyčím určité obecné tvrzení, neboli hypotézu, které následně ověřuji (potvrzuji nebo vyvracím) za pomoci analyzování relevantních empirických dat.

4.3 Metody vyhodnocování a interpretace získaných dat

Hypotézu jsem testovala **regresní analýzou**. Ta dokáže určit, zda mezi danými daty existuje statisticky významný vztah a také dokáže určit jeho silu. Též se z ní dá zjistit, jestli se jedná o přímou nebo nepřímou závislost.

Regresní analýza testuje vztah následujícího typu: $y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n + \xi$

Příčemž členy rovnice jsou: y – závislá (vysvětlovaná) proměnná

$x_1, x_2, \dots, x_n$ nezávislé (vysvětlující) proměnné

$b_1, b_2, \dots, b_n$ regresní koeficienty

b_0 - průsečík osy Y, nebo konstantní člen

ξ – chyba (náhodná složka)

Oproti korelační analýze, kterou se také dají zkoumat statistické závislosti dvou proměnných, má regresní analýza několik výhod. Touto metodou můžeme zkoumat více než dvě proměnné, takže je možné analýzu rozšířit a zjistit (když máme podezření), zda je vztah mezi dvěma proměnnými ovlivňován třetí proměnnou. Mezi výhody regresní analýzy patří i možnost sledovat vztah proměnných jako grafické znázornění.

Na druhé straně, nevýhodou regresní analýzy je to, že i když zjistíme statisticky významný vztah, nemáme jistotu, zda nebyl způsoben významným vlivem třetí proměnné (když nemáme podezření). Kromě toho je regresní analýza citlivá na odlehlé pozorování, které výsledky analýzy podstatně zkreslují. Když si je však výzkumník těchto nevýhod vědomý, dají se eliminovat.

V mém případě předpokládám silný vliv obou vysvětlujících proměnných, individualismu i HDP, na vzdělanostní úroveň obyvatel. Proto využiju možnosti regresní analýzy a budu jejich vliv na vzdělání zkoumat společně. Tím by se mělo částečně eliminovat riziko vlivu třetí proměnné (avšak riziko vlivu jiných proměnných, které výzkumník neodhalil a nebral v úvahu, přetrvává).

Jak jsem již výše zmínila, regresní analýza je citlivá na odlehlé pozorování. Proto vzorek dat zkontroluji a v případě, že zjistím přítomnost odlehlých pozorování, tak je odstraním a analýzu ještě jednou zopakuji.

Protože IDV a HDP spolu korelují (blíže viz Hofstede, 2001), je potřeba před začátkem samotné analýzy vyloučit **multikolinearitu** těchto dvou vysvětlujících proměnných. Multikolinearita znamená, že jsou dvě vysvětlující proměnné vysoce korelované. Sílu multikolinearity lze zjistit z hodnoty inflačního faktoru rozptylu (Variance inflation factor – VIF).

Při zjišťování multikolinearity jsem postupovala následovně: nejdříve jsem pro vztah mezi IDV a HDP vypočetla hodnotu spolehlivosti R (R^2). Následně jsem vypočtenou hodnotu R^2 dosadila do vzorce na výpočet VIF. $VIF = 1/1 - R^2$. Multikolinearita je vysoká, pokud je hodnota $VIF > 5$, v opačném případě lze problém multikolinearity vyloučit.

Regresní statistika pro proměnné: HDP a IDV

<i>Regresní statistika</i>	
Násobné R	0,720329539
Hodnota spolehlivosti R	0,518874645
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,510987344
Chyba stř. hodnoty	8477,524261
Pozorování	63

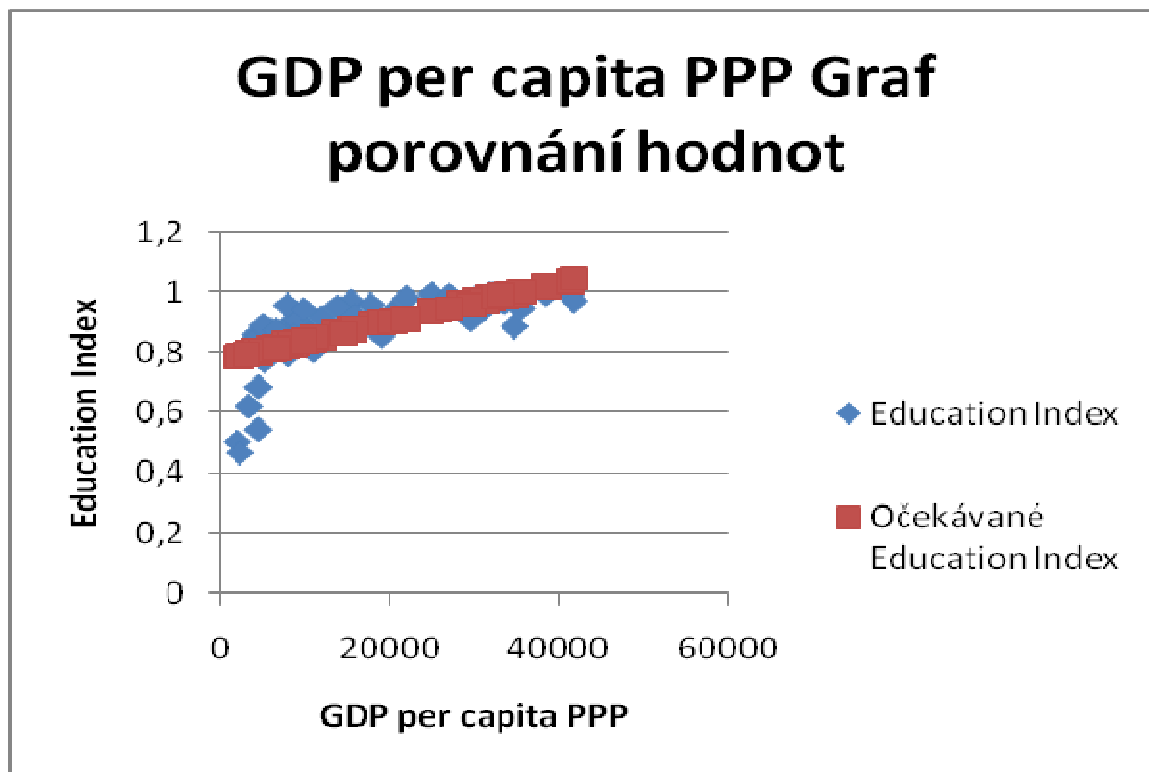
$$VIF = 1/1 - 0,51887 = 2,0784 \quad 2,0784 < 5$$

Protože hodnota VIF je pro vysvětlující proměnné IDV a HDP 2,0784, což je méně než 5, lze v mém případě problém multikolinearity vyloučit.

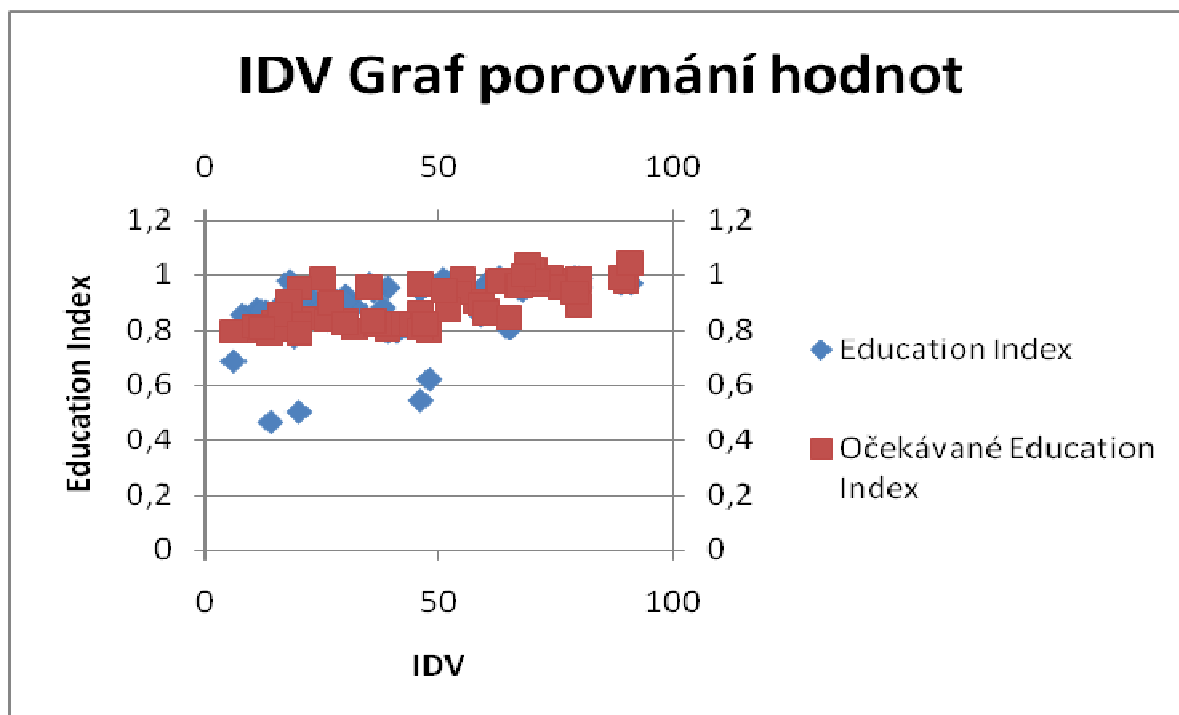
5 Výsledky výzkumu

5.1 Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP

5.1.1 Graf 1: Index vzdělanosti a HDP

5.1.2 Graf 2: Index vzdělanosti a IDV

5.1.3 Tabulka 1: Index vzdělanosti, individualismus a HDP

<i>Regresní statistika</i>	
Násobné R	0,677857
Hodnota spolehlivosti R	0,45949
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,441473
Chyba stř. hodnoty	0,086518
Pozorování	63

5.1.4 Tabulka 2: Index vzdělanosti, individualismus a HDP

	<i>Koeficienty</i>	<i>Chyba stř. hodnoty</i>	<i>t Stat</i>	<i>Hodnota P</i>
Hranice	0,768278	0,022877903	33,58164	1,33346E-40
GDP per capita PPP	6,2E-06	1,30668E-06	4,741177	1,35067E-05
IDV	0,000188	0,00064886	0,289554	0,773156062

5.1.5 Závěr

Jak jsem již zmínila v předchozích kapitolách, předpokládám dva významné vlivy na vzdělanostní úroveň obyvatel, a to: individualismus a HDP. Právě proto zkoumám jejich vliv na vzdělání společně.

Hodnota P pro proměnnou HDP na osobu (PPP) je $P=1,35067 \cdot 10^{-05}$. V tomto případě se hodnota P nachází pod hranicí 0,05, proto lze vztah mezi indexem vzdělanosti a indexem individualismu považovat za statisticky významný na hladině spolehlivosti 95%. Koeficient HDP je kladný (6,2E-06), a to znamená, že vztah mezi zkoumanými veličinami je přímá úměrnost - čím vyšší je HDP na osobu, tím vyšší je index vzdělanosti.

Hodnota P indexu individualismu je $P=0,773156062$, je větší než 0,05, což znamená, že touto analýzou nelze prokázat statisticky významný vztah mezi individualismem a vzdělanostní úrovní. To však neznamená, že daný vztah neexistuje, pouze ho s použitím těchto dat a touto metodou nelze prokázat. Z grafu 1 však lze vyzorovat přítomnost odlehlých pozorování ve výzkumném vzorku. Dalším krokem bude proto odstranění těchto odlehlých pozorování z výzkumného vzorku a provedení regresní analýzy znovu.

Hodnota spolehlivosti R je 0,60625, což znamená, že HDP na osobu spolu s indexem individualismu dohromady předpovídají něco víc než 60% proměnné indexu vzdělanosti.

Tato analýza nepotvrzuje moji první hypotézu (o vztahu IDV a vzdělanosti), ale potvrzuje moji druhou hypotézu (o vztahu HDP a vzdělanosti).

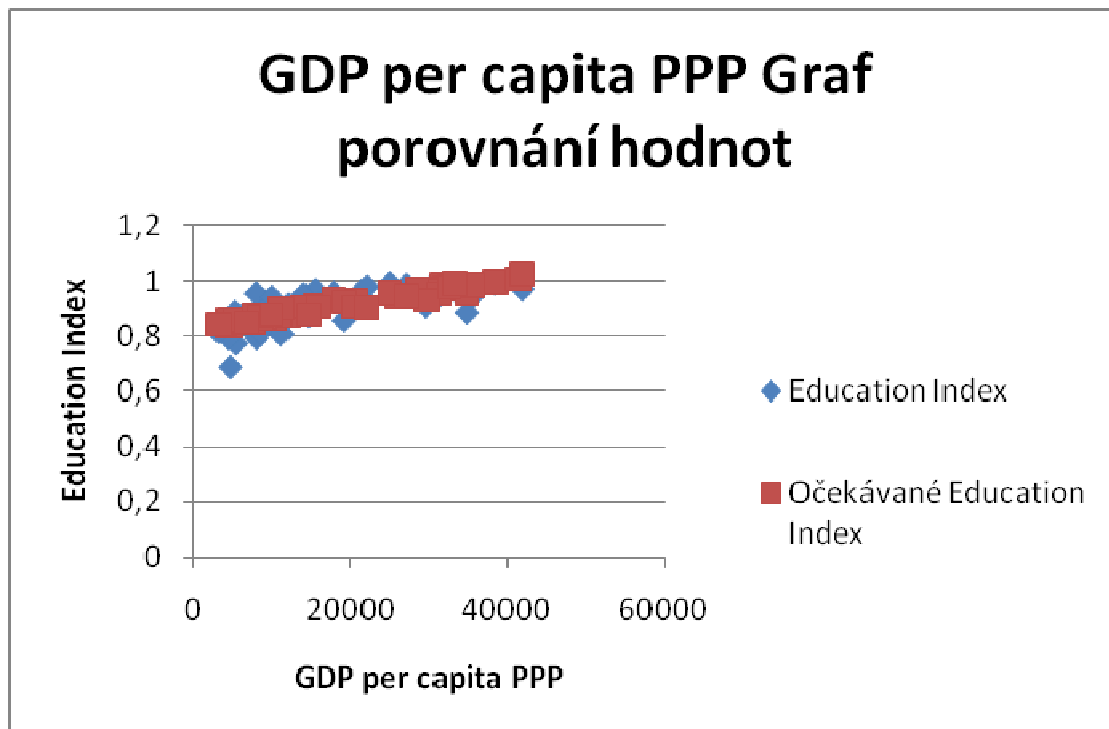
5.2 Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP s vyloučením odlehlých pozorování (Indie, Maroko, Pákistán, Bangladéš)

Ve vzorku pro zkoumání vztahu mezi indexem vzdělanosti a indexem individualismu jsem zjistila čtyři odlehlá pozorování. Jsou to Indie (index vzdělanosti=0,62, IDV=48), Maroko (index vzdělanosti= 0,544, IDV= 46), Pákistán (index vzdělanosti= 0,466, IDV= 14) a Bangladéš (index vzdělanosti=0,503, IDV=20).

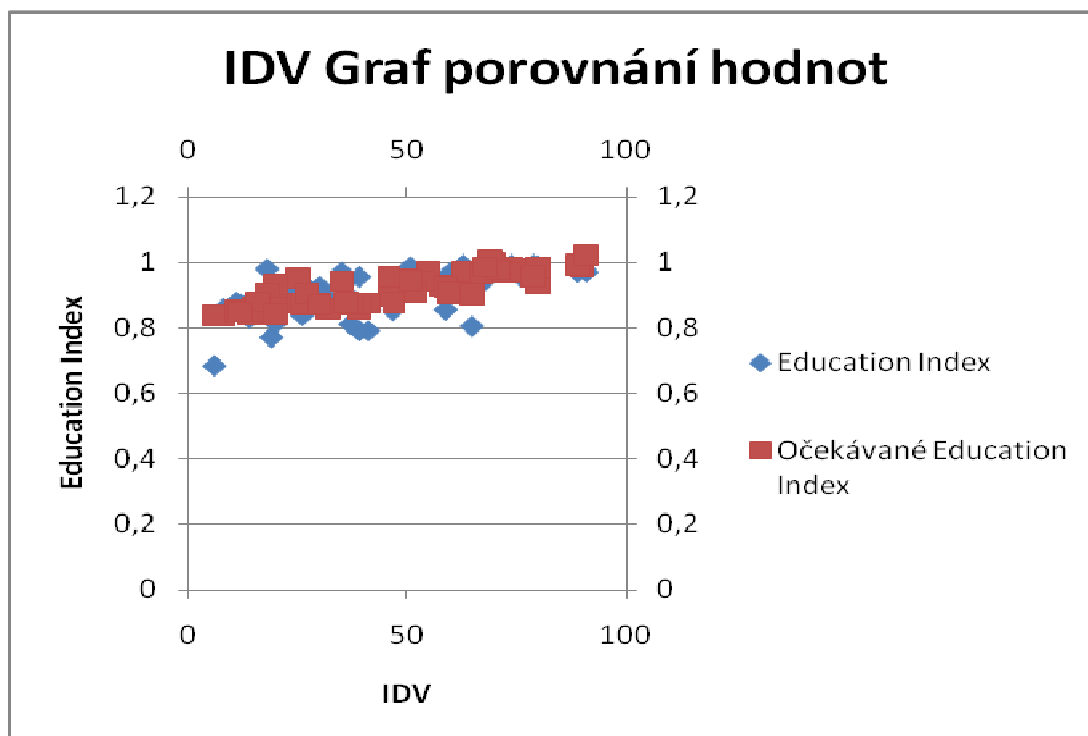
Dvě z těchto zemí (Pákistán a Bangladéš) podporují mou hypotézu (mají nízký index individualismu i index vzdělanosti). Ostatní dvě země (Indie a Maroko) vykazují při střední hodnotě individualismu (index IDV – 48 a 46) v porovnání s ostatními zeměmi ve vzorku relativně nízký index vzdělanosti (0,62 a 0,544). Jako jeden z možných důvodů této situace lze uvést nízké hodnoty HDP na osobu pro dané dvě země (Indie – 3452\$ na osobu, Maroko – 4555\$ na osobu). V chudých zemích lze předpokládat silnější vliv ekonomické vyspělosti na vzdělanostní úroveň obyvatel než vliv individualismu coby kulturní dimenze, proto dle mého názoru tyto dvě země vykazují nízkou vzdělanostní úroveň obyvatel i při středné hodnotě individualismu.

Protože zmiňované čtyři země nezapadají do výzkumního vzorku a mohly by zkreslit sledovaný vztah korelace, po zralé úvaze jsem je z výzkumního vzorku odstranila a regresní analýzu jsem provedla znovu.

5.2.1 Graf 4: Index vzdělanosti a HDP

5.2.2 Graf 5: Index vzdělanosti a individualismus (bez odlehlých pozorování)

5.2.3 Tabulka 11: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (bez odlehlých pozorování)

<i>Regresní statistika</i>	
Násobné R	0,77862
Hodnota spolehlivosti R	0,60625
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,592187
Chyba stř. hodnoty	0,044502
Pozorování	59

5.2.4 Tabulka 12: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (bez odlehlých pozorování)

	<i>Koeficienty</i>	<i>Chyba stř. hodnoty</i>	<i>t Stat</i>	<i>Hodnota P</i>
Hranice	0,8155006	0,012349547	66,03486	8,23E-55
GDP per capita PPP	3,365E-06	7,18652E-07	4,682889	1,843E-05
IDV	0,0007186	0,000345348	2,080905	0,0420282

5.2.5 Závěr

V tomto případě je hodnota P indexu individualismu $P=0,0420282$. Hodnota P pro proměnnou HDP na osobu (PPP) je $P=1,843 \cdot 10^{-05}$. V obou případech se hodnota P nachází pod hranicí 0,05, proto lze vztah mezi indexem vzdělanosti a indexem individualismu považovat za statisticky významný na hladině spolehlivosti 95%.

Hodnota spolehlivosti R je 0,60625, což znamená, že proměnnou HDP na osobu spolu s proměnnou index individualismu jsme schopni předpovědět něco více než 60% proměnné indexu vzdělanosti.

Po odstranění odlehlých pozorování potvrzuje analýza moji první hypotézu (o vztahu IDV a vzdělanosti) a zároveň i druhou hypotézu (o vztahu HDP a vzdělanosti).

5.3 Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP pro 30 nejbohatších zemí

Jak jsem již zmiňovala v úvodu, když zkoumáme vliv ekonomického bohatství a stupně individualismu na vzdělanostní úroveň obyvatel jednotlivých zemí v celosvětovém srovnání, je potřeba vzít v úvahu rozdílné ekonomické možnosti a motivace lidí v různých zemích. V kontextu Maslowovy hierarchie potřeb (předpokladem pro uspokojení vyšších potřeb, mezi které lze zařadit i vzdělání, je naplnění základních, materiálních potřeb), lze předpokládat, že u chudých zemí hraje v problematice vzdělání důležitější roli bohatství než individualismus (obyvatelé nejchudších zemí nemají naplněné základní potřeby: jídlo, bydlení atd. a i kdyby se vzdělávat chtěli, nemohou si to finančně dovolit). U obyvatelů bohatších zemí, jejichž základní potřeby jsou naplněné a kteří si mohou vzdělání z finančního hlediska dovolit, sehrávají důležitější úlohu kulturní aspekty (hodnoty a motivace) než ekonomické.

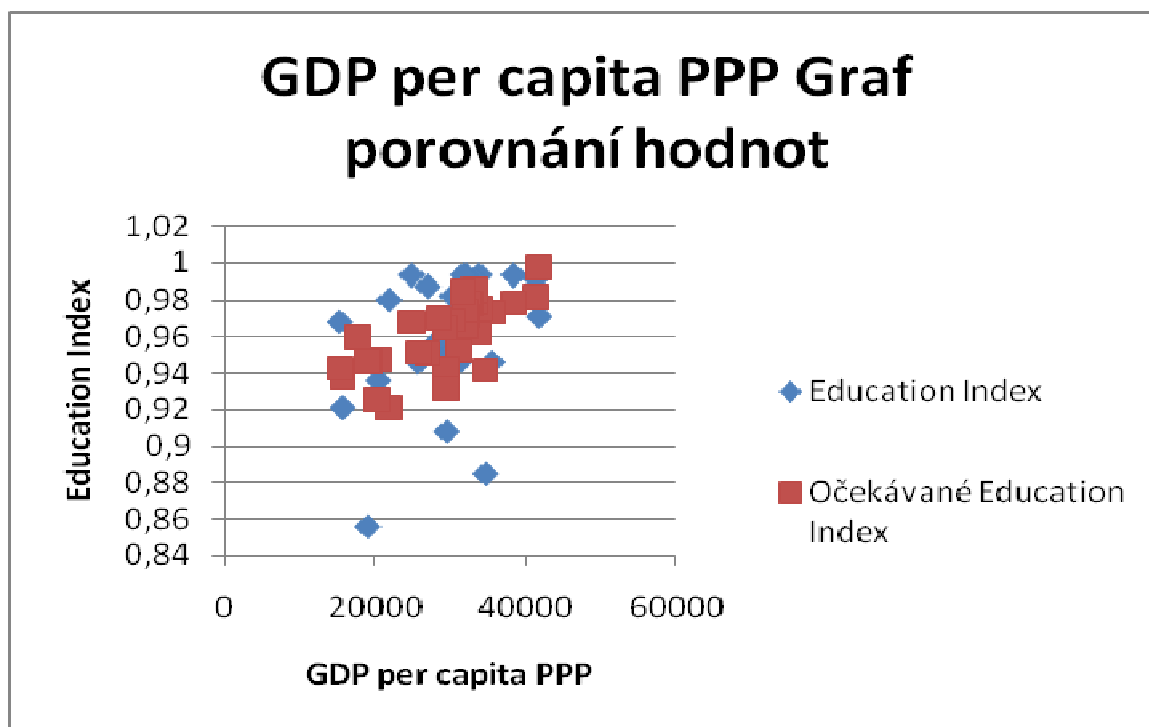
Proto jsem se rozhodla rozdělit můj výzkumný vzorek na dvě části dle bohatství. První skupina (skupina bohatších zemí) obsahuje země, kterých HDP je vyšší než 15 000 dolarů na osobu (PPP), zahrnuje 30 zemí. Skupina chudých zemí zahrnuje zbylých 29 zemí¹⁷, kterých HDP je nižší než 15 000 dolarů na osobu (PPP).

Ještě jednou provedu regresní analýzu pro tyto dva výzkumné vzorky a zjistím, zdali se změnila statistická významnost mezi proměnnými.

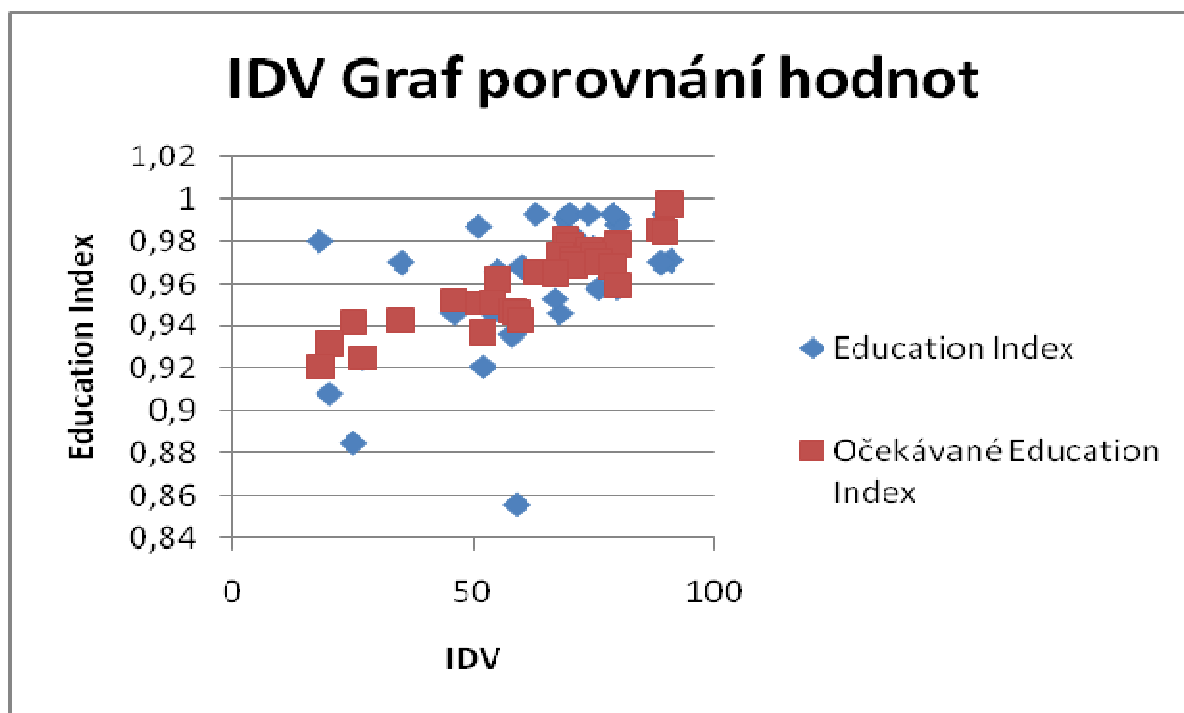
---

¹⁷ Vzorek 29 chudých zemí je již bez odlehlých pozorování, které jsem diskutovala v předchozí kapitole. Aby však byla možnost srovnání, tak jsem do příloh této bakalářské práce zařadila výsledky analýzy pro vzorek, ve kterém jsem odlehlá pozorování ponechala. Co do statistické významnosti vztahů se výsledky obou analýz neliší – vztah mezi vzděláním a HDP je v obou případech statisticky signifikantní a vztah mezi vzděláním a IDV nelze tímto způsobem prokázat.

5.3.1 Graf 7: Index vzdělanosti a individualismus (30 nejbohatších zemí)

5.3.2 Graf 7: Index vzdělanosti a individualismus (30 nejbohatších zemí)

5.3.3 Tabulka 13: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (30 nejbohatších zemí)

<i>Regresní statistika</i>	
Násobné R	0,561874
Hodnota spolehlivosti R	0,315702
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,265013
Chyba stř. hodnoty	0,029309
Pozorování	30

5.3.4 Tabulka 14: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (30 nejbohatších zemí)

	<i>Koeficienty</i>	<i>Chyba stř. hodnoty</i>	<i>t Stat</i>	<i>Hodnota P</i>
Hranice	0,880419	0,02519874	34,93901	5,157E-24
GDP per capita PPP	1,25E-06	8,17848E-07	1,525066	0,1388719
IDV	0,00071	0,00028128	2,525869	0,0177155

5.3.5 Závěr

Hodnota P indexu individualismu je 0,0177155. Je menší než 0,05 a to znamená, že i pro výzkumný vzorek 30 nejbohatších zemí existuje statisticky signifikantní vztah mezi individualismem a indexem vzdělanosti na hladině spolehlivosti 95%.

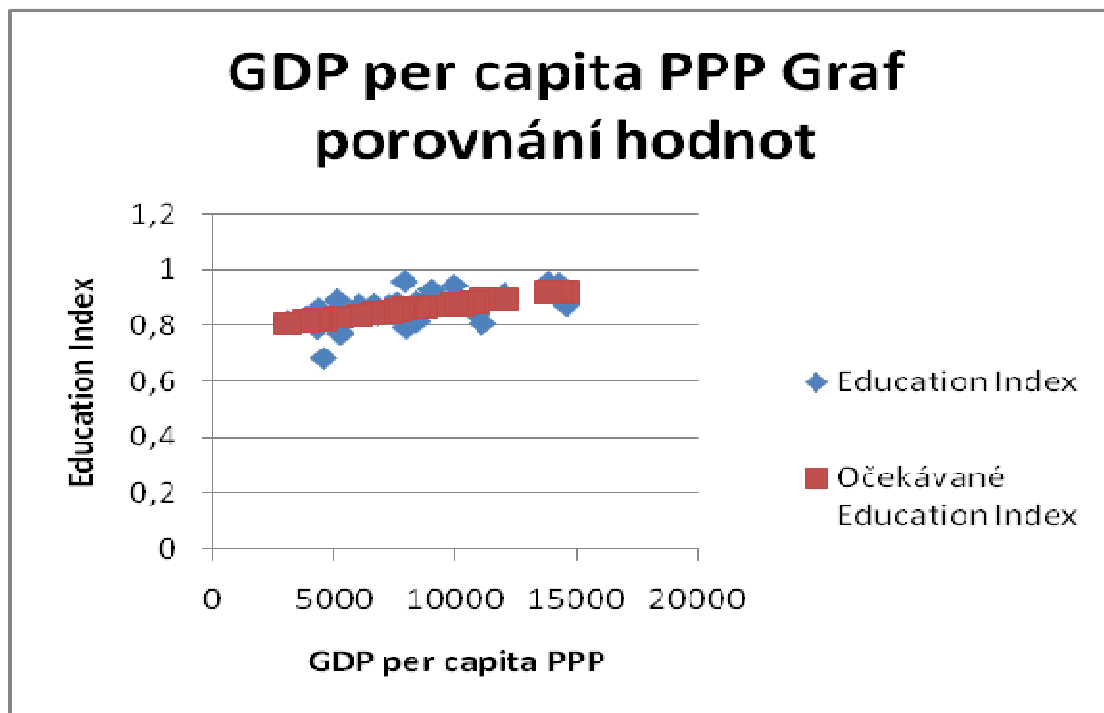
Hodnota P proměnné HDP na osobu (PPP) je 0,1388719, což je hodnota větší než 0,05, proto se tímto způsobem neprokázal vztah mezi HDP a vzděláním jako statisticky významný.

To znamená, že pro 30 nejbohatších zemí se prokázal ve vztahu ke vzdělání jako statisticky významný index individualismu. Vztah mezi vzděláním a HDP se neprokázal.

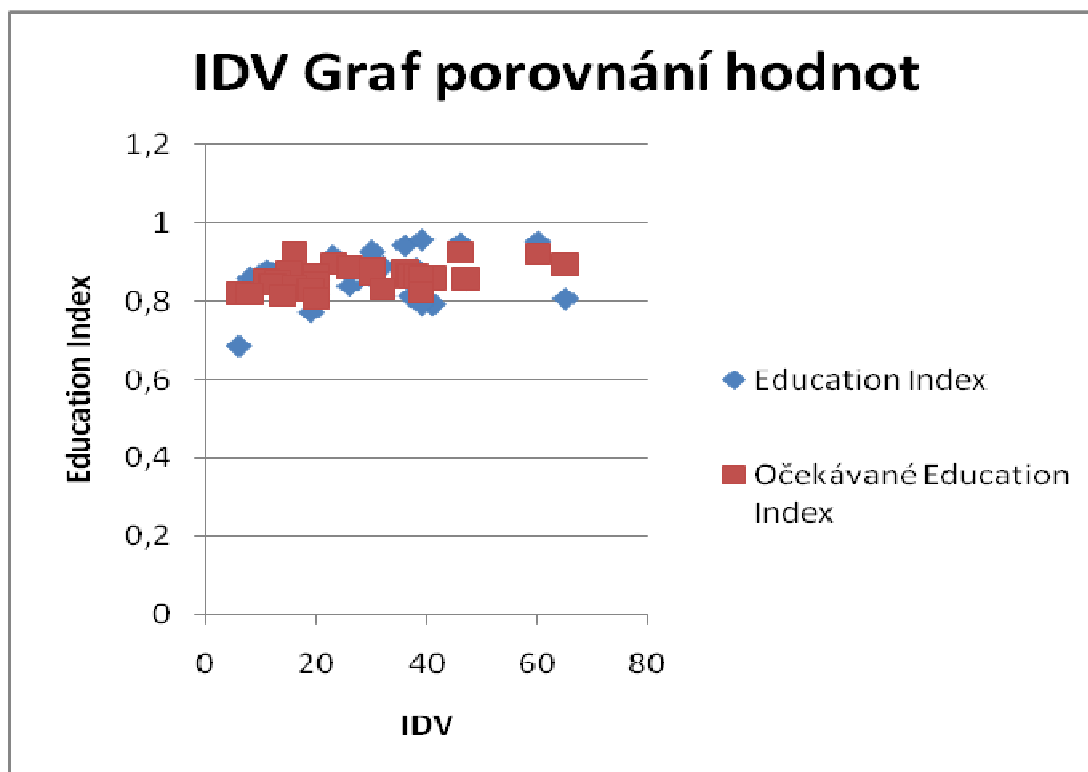
Tato analýza potvrzuje moji třetí hypotézu.

5.4 Vztah mezi indexem vzdělanosti, individualismem a HDP pro 29 nejchudších zemí

5.4.1 Graf 8: Index vzdělanosti a HDP (29 nejchudších zemí)

5.4.2 Graf 9: Index vzdělanosti a individualismus (29 nejchudších zemí)

5.4.3 Tabulka 15: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (29 nejchudších zemí)

<i>Regresní statistika</i>	
Násobné R	0,534095
Hodnota spolehlivosti R	0,285258
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,230277
Chyba stř. hodnoty	0,052505
Pozorování	29

5.4.4 Tabulka 16: Index vzdělanosti, individualismus a HDP (29 nejchudších zemí)

	<i>Koeficienty</i>	<i>Chyba stř. hodnoty</i>	<i>t Stat</i>	<i>Hodnota P</i>
Hranice	0,7746607	0,028954647	26,75428	1,8987E-20
GDP per capita PPP	9,856E-06	3,56259E-06	2,766579	0,01029048
IDV	0,0001651	0,000737154	0,224018	0,82449411

5.4.5 Závěr

Když jsem regresní analýzu vykonala na vzorku 29 nejchudších zemí, výsledky se změnilly následovně:

Hodnota P indexu individualismu je 0,82449411. Je vyšší, než 0,05, a to znamená, že pro tenhle výzkumní vzorek nelze tímto způsobem prokázat statisticky signifikantní vztah mezi individualismem a indexem vzdělanosti.

Hodnota P proměnné HDP na osobu je 0,01029048, což je hodnota nižší než 0,05, proto lze vztah mezi HDP a vzděláním považovat za statisticky významný na hladině spolehlivosti 95%.

To znamená, že pro 29 nejchudších zemí se jako statisticky významný ve vztahu ke vzděláním prokázal HDP na osobu. Vztah mezi vzděláním a indexem individualismu se neprokázal.

Tato analýza potvrzuje moji čtvrtou hypotézu.

6 Hodnocení kvality výzkumu

Můj výzkum je omezen počtem pozorování, protože jsem neměla k dispozici data ze všech zemí. Kromě toho jsem si vědoma následujících možných problémů.

6.1 Možné problémy s kulturními dimenzemi

6.1.1 Kritika Hofstedeho dimenzí

Koncept kulturních dimenzí Geerta Hofstedeho je založený na srovnávacím výzkumu kultur, a ten předpokládá měření hodnot. Jako metoda získání dat, na základě kterých byly indexy kulturních dimenzí stanoveny, byla použita přehledová studie se standardizovanými otázkami týkajícími se osobních hodnot respondentů. Její hlavní nevýhodou je relativní povrchnost. Dále Hofstede uvádí, že když interpretujeme výpovědi lidí o jejich hodnotách, je důležité rozlišovat mezi žádoucím a požadovaným: jaký si lidé myslí, že by svět měl být oproti tomu, co by si přáli pro sebe. (Hofstede a Hofstede 2006: 27)

Hofstedeho kulturní dimenze byly a jsou v mnohých ohledech kritizovány. Hlavními důvody kritiky jsou: omezený výzkumní vzorek (jedna mnohonárodnostní korporaci IBM), přílišná redukce kultury (koncept pěti dimenzí, opomíjení rozmanitosti v rámci kultur) a neschopnosti zachytit její tvárnost v čase. (Kirkman, Lowe, Gibsonová, 2006)

Mezi hlavní kritiky Hofstedeho dimenzí patří Brendan McSweeney, profesor na London School of Economics and Political Science. McSweeney v článku (McSweeney, 2002) kritizuje adekvátnost Hofstedeho výzkumní metodologie. Jeho výhrady jsou následující: nízký průměrný počet dotazníků na jednu zemi, úzký výzkumní vzorek (dle McSweeneyho neexistuje oprávněný důvod zacházet s lokálním výzkumním vzorkem jako s reprezentantem celé země), otázky dotazníku se takřka výlučně týkali situace na pracovišti. Dle McSweeneyho čelí Hofstedův výzkum dvěma hlavními problémům: (1) generalizace výsledků výzkumu provedeného na části populace na celou národní kulturu a (2) nepostižitelnost, prchavost (elusiveness) kultury. McSweeney se domnívá, že to, co Hofstede identifikoval jako národní kulturu, je jenom průměrování názorů specifických v dané situaci, ze kterých byly kulturní dimenze neoprávněně odvozené. (McSweeney, 2002)

Nicméně navzdory všem výhradám, výzkum v IBM byl od svého zveřejnění několikrát replikován a dimenze kultur se znovu potvrdily. Kromě toho se výsledky Hofstedeho výzkumu shodují s některými dalšími studiemi, např. Schwartzova studie, Thompenaarsovu studie nebo koncepce Roberta J. House. (viz Hofstede a Hofstede 2006:30). Zdařilá replikace výzkumu v IBM i validizace kulturních skóreů zemí vůči jiným měřením potvrzuje platnost kulturních dimenzí, proto je pro můj výzkum považuji za relevantní.

6.1.2 Replikace a validizace Hofstedeho kulturních dimenzí

Po tom, co Hofstede stanovil výše zmiňované dimenze národní kultury, aplikovalo mnoho jiných vědců dotazník z IBM, jeho části či jeho pozdější zdokonalené verze (označované jako Value Survey Modules) při výzkumech s jinými skupinami respondentů. Jak uvádí Hofstede (Hofstede, 2007:30) do konce roku 2002 bylo kromě mnoha menších studií uskutečněno šest replikačních výzkumů, z nichž každý pokrýval nejméně čtrnáct zemí z původní databáze IBM. Jsou to výzkumy těchto vědců: Hoppe, Shane, Merritt, de Mooij, Mouritzen a van Nimwegen.

„To, že replikace se zdařily, neznamena nutně, že se kultury zemí od času výzkumu v IBM nezměnily. Jestliže se však změnilo, měnilo se společně, a tak jejich relativní pozice zůstávají stejné.“ (Hofstede, 2007:31)

Dalším krokem, jehož podstatou je ověření platnosti výsledků výzkumu, je proces validizace. Hofstede validizaci definuje jako *ověřování výsledků jednoho výzkumu pomocí dat z jiných nezávislých zdrojů*. (Hofstede, 2007:301) *Validizace se provádí kvantitativně pomocí výpočtu korelací skóreů na dimenzích s jinými mírami, o nichž se dá logicky předpokládat, že odrážejí stejné kulturní rozdíly*. (Tamtéž:34) V knize *Culture's Consequences* (Hofstede, 2001) uvádí Hofstede více než 400 významných korelací dimenzí z výzkumu v IBM s dalšími mírami. Dimenze IDV např. silně koreluje s bohatstvím země (měřeno v HDP na osobu), PDI koreluje s užíváním násilí ve vnitřní politice a dimenze MAS koreluje např. s podílem HDP, který vlády bohatých zemí věnují na rozvojovou pomoc.

Hofstede (Hofstede, 2007) se dále odkazuje na kanadského vědce Michaela Harrise Bonda, který v sedmdesátých letech 20. století působil na Čínské univerzitě v Hongkongu. Bond ve svém výzkumu použil upravenou verzi dotazníku Milтона Rokeacha (Rokeach Value Survey, RVS). Při analýze dat našel čtyři smysluplné dimenze, které významně korelovaly s Hofstedeho dimenzemi, a to konkrétně v případě šesti zemí, které byly zahrnuty do obou výzkumů (IBM i RVS). *„Objev podobných dimenzí ve zcela odlišném materiálu znamenal silnou podporu a*

svědectví, že to, co bylo nalezeno, je svou povahou fundamentální. S jiným dotazníkem, jinými respondenty (studenty místo zaměstnanci IBM), v jiné době (data sebraná v r.1979 místo v r.1970) a v omezené skupině zemí se vynořily čtyři podobné dimenze.“ (Hofstede, 2007:33)

Hofstede (Hofstede, 2007) uvádí, že relativní pozice zemí v pořadí dle skóre jednotlivých kulturních dimenzí zůstávají stejně platné v roce 2000 jako byly v roce 1970, a to znamená, že „*tyto dimenze popisují poměrně trvalé charakteristiky společností daných zemí*“. (Hofstede, 2007:34)

6.2 Možné problémy s daty o vzdělání

Problémy se vyskytují i v samotné operacionalizaci vzdělání (Owens, 2004:6). Většina studií je založena na zkoumání jenom formálního vzdělání a nebere v úvahu pracovní školení, zkušenosti získané v práci (learning by doing). Kromě toho se většina studií zaměřuje jenom na kvantitativní stránku vzdělání (počet let strávených ve škole, podíl zapsaných studentů ke studiu atd.) a opomíjí kvalitu vzdělání. Dle některých studií (např. Hanushek, 2000 a Barro, 2001) kvalita vzdělání vysvětluje ekonomický růst lépe než počet let strávených ve škole. (in Potůček, 2002:165,166)

Index vzdělanosti sleduje kvantitativní stránku vzdělání. Zdrojem dat pro Index vzdělanosti je Human Development Report - nezávislá zpráva, kterou vydává Rozvojový program OSN (United Nations Development Programme). Proto z ní získané údaje považují za důvěryhodné. Nicméně i tady se můžou vyskytnout problémy s daty.

Index vzdělanosti jsou součástí širšího Indexu lidského rozvoje. Jak uvádí autoři Zprávy o lidském rozvoji (UNDP, 1990), všechny tři dílčí indexy lidského rozvoje mají stejnou nevýhodu: jsou to průměry, ve kterých se ztrácí nerovnosti přítomné v populaci. Rozdílné sociální skupiny mají jinou očekávanou délku života, často existují nesrovnalosti v gramotnosti mezi muži a ženami a bohatství je distribuováno nerovnoměrně. (Tamtéž: 12)

Syrovátka (Syrovátka, 2008) ve svém článku *Jak (ne)měřit kvalitu života* poukazuje na to, že přestože je HDI složen pouze ze čtyř relativně jednoduchých ukazatelů, nevyhne se problému dostupnosti kvalitních a srovnatelných dat. Kvůli srovnatelnosti mezi zeměmi se UNDP snaží využívat údajů od významných mezinárodních agentur, avšak pokud tyto agentury neprovádějí vlastní statistické šetření, musí tyto údaje získat z národních statistických zdrojů. Právě proto jejich kvalita závisí na kvalitě statistického výkaznictví dané země, přičemž lze předpokládat

kvalitnější výsledky u rozvinutých zemí než u rozvojových. U nedemokratických režimů lze uvažovat také o záměrném zkreslení dat. (Srovávátk, 2008:18)

Kromě toho se může stát, že mezinárodní organizace nedisponují údaji pro požadovaný ukazatel v každé zemi. UNDP pak přebírá údaje z jiných zdrojů a v některých případech (pro výpočet HDI) si i sám vyčísľuje odhady. (Tamtéž:18)

6.3 Možné problémy s HDP

Dan Vořechovský z Liberálního Institutu ve svém článku *K čemu je nám HDP?* uvádí, že nevíme, zda nárůst HDP byl či nebyl odrazem skutečného růstu bohatství, anebo spíše jenom spotřebou kapitálu, jak je tomu např. v případě expanzivních měnových a fiskálních politik. Kromě toho k HDP nejsou připočítány peníze, které pochází z nelegálních aktivit jako prostituce či šedá ekonomika. Do oběhu se ale tyto peníze dostávají a mají vliv na ostatní ekonomické oblasti.

HDP je však nejužívanější makroekonomický ukazatel a pro účely mé práce je dostačující.

6.4 Hodnocení použité metody

Výzkumní strategií mé bakalářské práce je kvantitativní výzkum. Mezi jeho negativní stránky lze zařadit následující: velmi omezený rozsah informací o velkém počtu jedinců, výrazná redukce počtu proměnných a redukce počtu sledovaných vztahů mezi nimi. Kvantitativní výzkum spočívá v testování předem stanovených hypotéz. Právě proto všechny ostatní vztahy, které nebyly zařazeny do hypotéz a testovány, zůstávají skryté. (Disman, 2002)

Kvantitativní metodou nejsem schopna zjistit vliv jiných proměnných než těch, které jsem testovala - pokud by tedy vzdělanostní úroveň obyvatel ovlivňoval ještě jiný faktor (kromě individualismu a HDP), kvantitativní metodou ho neodhalím.

Regresní analýza má následující nevýhody: je citlivá na odlehlé pozorování a je schopna odhalit pouze lineární vztahy. Když mezi zkoumanými proměnnými existuje jiný typ vztahu než lineární (například ve tvaru „U“), regresní analýzou ho nejsem schopna odhalit.

7 Doporučení pro další výzkum

Protože je mnou zkoumaná problematika lidského rozvoje a jeho kulturních a ekonomických determinant velmi široká, zbývá ještě hodně neprobádaného a neprozkoumaného, a to přímo vybízí k dalšímu výzkumu.

V rámci teoretické části mé bakalářské práce jsem se podrobněji zaměřila na vztahy mezi jednotlivými dimenzemi lidského rozvoje a diskutovala jsem jejich obousměrné vztahy. Jako stěžejní dimenzi pro další lidský rozvoj jsem vybrala dimenzi vzdělání a diskutovala jsem její vztah s ekonomickou vyspělostí dané země a stupněm individualismu. V empirické části jsem prozkoumala vztah mezi HDP a indexem individualismu coby nezávisle proměnnými a indexem vzdělanosti coby závisle proměnnou.

Vzdělanostní úroveň jsem pro potřeby mého výzkumu vyjádřila jako index vzdělanosti, který v sobě kombinuje úroveň gramotnosti a podíl osob zapsaných ke studiu v primárním, sekundárním a terciárním vzdělávání. V navazujících výzkumech by bylo zajímavým výzkumným tématem zaměřit se na dílčí indikátory vzdělání (gramotnost, podíl zapsaných osob ke studiu, ale také podíl veřejných výdajů na vzdělávání, průměrný počet let strávených vzděláváním atd.) a pro každý z těchto indikátorů zjistit vliv kulturní dimenze individualismu. Zajímavé by také bylo obohatit studii o genderové aspekty.

Dále bych pro další výzkum doporučila prozkoumat vztah mezi dimenzí zdraví a jejími ekonomickými a kulturními determinantami.

Taky by bylo zajímavé prozkoumat vlivy ostatních Hofstede kulturních dimenzí (maskulinita, vzdálenost moci, vyhýbání se nejistotě) na jednotlivé dimenze lidského rozvoje (vzdělání, slušná životní úroveň, dlouhý a zdravý život).

Téma lidského rozvoje a jeho kulturních a ekonomických determinant považuji za velice zajímavé, široké a bohaté a dle mého názoru skýtá mnoho možností pro další výzkum.

8 Závěr

V úvodu své bakalářské práce jsem vyslovila úvahu, že existuje vztah mezi individualismem, ekonomickou vyspělostí a vzdělanostní úrovní obyvatel a že tento vztah nebude stejný pro chudé a pro bohaté země.

Předpokládala jsem, že: (1) Čím je země individualističtější, tím je vzdělanostní úroveň obyvatel vyšší, a to i když vezmeme v potaz ekonomické bohatství země. (2) Čím je země bohatší, tím je vzdělanostní úroveň obyvatel vyšší, a to i když vezmeme v potaz stupeň individualismu v dané zemi.

U ekonomicky vyspělých zemí jsem předpokládala, že (3) čím je země individualističtější, tím vyšší je úroveň vzdělanosti, přičemž bohatství země nebude mít na vzdělanostní úroveň obyvatel významný vliv. Naopak u ekonomicky zaostalejších zemí jsem očekávala, že (4) čím je země bohatší, tím vyšší je úroveň vzdělanosti, přičemž individualistické nebo kolektivistické hodnoty dané země nebudou mít na vzdělanostní úroveň obyvatel významný vliv.

Po provedení regresní analýzy zkoumaných proměnných se skutečně ukázalo, že vztah mezi vzděláním, individualismem a HDP je statisticky významný. Výsledky analýz potvrdily moje hypotézy, a to následovně:

Vztah mezi individualismem a vzdělanostní úrovní obyvatel při začlenění HDP jako třetí proměnné do analýzy se potvrdil, i když až po odstranění odlehlých pozorování. Vztah mezi HDP a vzdělanostní úrovní obyvatel se potvrdil v obou případech - v původním vzorku i po odstranění odlehlých pozorování. Souhrnně lze tedy říci, že ve světovém měřítku (když bereme v úvahu všechny země, chudé i bohaté) platí, že čím je vyšší individualismus a HDP, tím je vyšší vzdělanostní úroveň obyvatel.

Když jsem regresi provedla jenom pro vzorek bohatých zemí, jako významný byl zachován vliv individualismu, ale vztah mezi vzděláním a HDP se nepotvrdil. To znamená, že pro vzorek zemí na podobné ekonomické úrovni vykazují individualistické země vyšší vzdělanostní úroveň. Tato analýza potvrdila mojí třetí hypotézu. Rozdíl ve vzdělanostní úrovni v bohatých zemích je způsoben z převážné míry rozdílem v počtu studentů zapsaných do terciárního vzdělávání (základní školní docházka je povinná a středoškolská docházka je ve vyspělých zemích také velmi vysoká). Po skončení střední školy je už mladý člověk schopen si vydělat na přežití (základní potřeby). Co jsou jeho motivace studovat na vysoké škole? V individualistické společnosti *„každý vyrůstá s tím, že se bude starat sám o sebe a svou*

bezprostřední rodinu.“ (Hofstede G., Hofstede G.J. 2006:78). Lidé se nerodí do rozšířených rodin nebo skupin, které by je za jejich loajalitu ochraňovaly. Člověk musí spoléhat sám na sebe a své schopnosti. Investice do vzdělání se zpravidla vrací v podobě vyššího finančního ohodnocení, které může člověku poskytnout chybějící jistotu. Kromě toho jsou v bohatých zemích základní potřeby většiny populace naplněny, zbývá proto prostor pro sebeaktualizaci jednotlivce, pro objevování sebe sama, pro poznávání a rozšiřování obzorů (viz Maslowova hierarchie potřeb, kap. 3.1). Jedním z možných prostředků sebepoznání je právě studium na vysoké škole.

Analýza pro vzorek chudých zemí prokázala opačný výsledek: jako významný byl zachován vliv HDP, ale vztah mezi vzděláním a individualismem se nepotvrdil. Tato analýza potvrdila mojí čtvrtou hypotézu. Tento výsledek je také v souladu s Inglehartovou hypotézou vzácnosti a Maslowovou hierarchií potřeb. Vzdělání lze zařadit mezi vyšší potřeby, proto v chudých zemích, kde nejsou naplněny základní potřeby, je vzdělání luxusem, které si lidé nemohou dovolit. V těch nejchudších zemích bývá zpravidla nejnižší vzdělanostní úroveň obyvatel. Důvody mohou být mikrosociální - jednotlivec nemá na vzdělání finanční prostředky, často si nemůže vzdělání dovolit kvůli nákladům ušlé příležitosti (fenomén dětské práce), nebo makrosociální - vláda nemá dostatek financí na provozování vzdělávacího systému. V nejchudších zemích je nejvyšší podíl negramotných lidí, což se výraznou měrou odráží na Indexu vzdělanosti, a v návaznosti na to také v Indexu lidského rozvoje.

Jsem si vědoma toho, že můj výzkum je omezen daty. Výsledky platí pro daný výzkumný vzorek a testovala jsem konkrétní vztah mezi Indexem individualismu (kombinace gramotnosti a podílu osob zapsaných ke studiu), HDP a stupněm individualismu. V návaznosti na teoretickou část, ve které jsem diskutovala vztahy mezi vzděláním a ostatními dvěma složkami lidského rozvoje (co jsem podložila empirickými studiemi různých autorů), si v závěru práce dovolím malé zveřejnění - pokusím se výsledky výzkumu aplikovat na širší kontext, konkrétně na vztah mezi lidským rozvojem, ekonomickou situací a individualismem (potažmo kulturou) v zemi.

Na abstraktnější rovině lze tedy říci, že individualistické země, protože mají tendenci mít vyšší vzdělanostní úroveň obyvatel a zpravidla bývají bohatší, mají také lepší předpoklady pro lidský rozvoj. Protože dimenze individualismus/kolektivismus je kulturní dimenzí, lze v nejširším smyslu říci, že kultura sehrává významnou úlohu v procesu lidského rozvoje.

9 Seznam literatury a zdroje dat

Barro, Robert J. 2001. *Human Capital: Growth.* The American Economic Review, 91, 2; ABI/INFORM Global, May 2001, s.12

Baskervilleová, R., F.;2003. *Hofstede never studied culture,* Accounting organization and society, 1/2003, s. 1

Bauman, Zygmunt. 2000. *Myslet sociologicky.* Praha : Sociologické nakladatelství, 2000.

Becker, Gary S. 1999. *Human Capital.* 1999.

Disman, Jaroslav. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost.* Praha : Nakladatelství Karolinum, 1993.

Friedman, Milton a Friedman, Rose. 1992. *Svoboda volby.* Praha, 1992.

Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie.* Praha : Argo, 1999.

Haq, Mahbub ul a Haq, Khadika. 1998. *Human Development in South Asia 1998.* Karachi : Oxford University Press, 1998.

Hazlitt, Henry. 2008. *Ekonomie v jedné lekci.* Praha : Alfa Nakladatelství a Liberální institut, 2008.

Hinds, R., a iní. 2006. *Statistika pro ekonomy.* Praha : Professional Publishing, 2006.

Hofstede, Geert. 2001. *Culture's consequences : comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations.* Thousand Oaks : Sage Publications,, c2001.

Hofstede, Geert a Hofstede, Gert Jan. 2006. *Kultury a organizace. Software lidské mysli.* Praha : Linde, 2006.

Holman, Robert. 2002. *Ekonomie.* Praha : C.H.Beck, 2002.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and postmodernization : cultural, economic, and political change in 43 societies.* Princeton, Princeton University, 1997.

Jandourek, Jan. 2003. *Úvod do sociologie.* Portál, 2003.

Kirkman, B. L.; Lowe, K. B.; Gibsonová, C. B.,2006. *A quarter century of Culture's Consequences: a review of empirical research incorporating Hofstede's cultural values framework*, Journal of International Business Studies, 3/2006, s. 285

Kotýnková, Magdalena. 2004. Zmírňování chudoby a sociálního vyloučení jako předpoklad pro zvýšení kvality života. *Kvalita života. Sborník příspěvků z konference, konané dne 25.10.2004 v Třeboni*. Kostelec nad Černými lesy : Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 2004.

Krueger, B. Alan; Lindahl, Mikael. 2001. *Education for Growth: Why and for whom?* Journal of Economic Literature, Vol. XXXIX, December 2001.

Křivohlavý, Jaro. 2004. Kvalita života. Vymezení pojmu a jeho aplikace v různých vědních disciplínách s důrazem na medicínu a zdravotnictví. *Kvalita života. Sborník příspěvků z konference, konané dne 25.10.2004 v Třeboni*. Kostelec nad Černými lesy : Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 2004.

Lawless, Robert. 1996. *Co je to kultura*. Olomouc : Votobia, 1996.

McSweeney, Brendan. 2002. Hofstede's model of national cultural differences and their consequences: A triumph of faith - a failure of analysis. *Human Relations*. 2002, Zv. 55, 1, s. p.89.

Mingat, Alain a Tan, Jee-Peng. 1996. *The full Social Returns to Education: Estimates based on countries economic growth performance*. s.l. : Université de Bourgogne a The World Bank, 1996.

Murphy, Robert F. 2006. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. Praha, 2006.

Nováček, Pavel. 2003. *Mys dobré naděje*. Olomouc, 2003.

Nováček, Pavel, Mederly, Peter a Topercer, Ján. 2004. *Indikátory kvality života a udržitelného rozvoje*. Praha : UK FSV CESES, 2004.

Owens, Julie. July 2004. *A Review of the Social and Non-Market Returns to Education*. [Online] July 2004. [Datum: 22. 6 2009.] http://www.voced.edu.au/td/tnc_85.97.

Plháková, Alena. 2003. *Učebnice obecné psychologie*. Praha, 2003. Akademie věd České republiky.

Pospíšil, L.; 1993. *Kultura, Český lid*, suplement 80/1993

Potůček, Martin a kol. 2002. *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha : Centrum pro sociální a ekonomické strategie, Univerzita Karlova , 2002.

Prudký, L.,2004. *Přístupy k sociologickému empirickému zkoumání hodnot*, Studie CESES, 4/2004

Punch, Keith F. 2008. *Základy kvantitativního šetření*. Praha, Portál, 2008.

Smith, Adam. 2001. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha, 2001.

Sokol, Jan. 1998. *Malá filosofie člověka*. Praha, Vyšehrad, 1998.

Svobodová, Lenka. 2008. Kvalita života. [aut.] Jiří Šubrt a kolektiv. *Soudobá sociologie III (Diagnózy soudobých společností)*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2008.

Syrovátka, Miroslav. 2008. Jak (ne)měřit kvalitu života. Kritické pohledy na index lidského rozvoje. *Mezinárodní vztahy*. 2008, 1.

UNDP. 2008. *Human development report*. 2008.

—. **1990.** *Human Development Report*. 1990.

UNESCO. 2008. *Education for All. Global Monitoring Report 2009*. 2008.

Veselý, Arnošt. 2008. Základní idea konceptu společnosti vědění. [aut.] Jiří, a kol. Šubrt. *Soudobá sociologie III. (Diagnózy soudobých společností)*. Praha : UK v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2008.

Vořechovský, Dan, K čemu je nám HDP? <http://www.libinst.cz/clanky.php?id=12> 29.3.2009

Zdroje dat pro Index očekávané délky života při narození, Index vzdělanosti a HDP:
UNDP. (2008). *Human development report*.

Zdroje dat pro Index individualizmu: http://www.geert_hofstede.com

Informace z výše uvedené stránky byly staženy dne 20. 2. 2009.

10 Přílohy

10.1 Lidský rozvoj a kulturní dimenze

V mé práci jsem se zaměřila na vztah mezi jednou dimenzí lidského rozvoje (vzdělání) a kulturní dimenzí individualismus/kolektivismus. Protože však jednotlivé kulturní dimenze nelze chápat úplně odděleně, načrtnu v této kapitole zjednodušený obraz lidského rozvoje v reflexi čtyř Hofstedeho kulturních dimenzí. V tabulkách uvádím skóre indexu lidského rozvoje, jeho dílčích indexů, HDP na osobu a indexy individualismu, vzdálenosti moci, maskulinity a vyhýbání se nejistotě pro pět zemí s nejvyšším a pro pět zemí s nejnižším HDI, pro které jsem zároveň měla k dispozici indexy kulturních dimenzí.

Zdroje dat jsou uvedeny v Seznamu literatury.

10.1.1 Tabulka 3: Pět zemí s nejvyšším HDI - dimenze lidského rozvoje

Země	HDI	GDP index	Life expectancy index	Education Index	GDP per capita \$ PPP
Norsko	0,968	1	0,913	0,991	41420
Austrálie	0,962	0,962	0,931	0,993	31794
Kanada	0,961	0,97	0,921	0,991	33375
Irsko	0,959	0,994	0,89	0,993	38505
Švédsko	0,956	0,965	0,925	0,978	32525

10.1.2 Tabulka 4: Pět zemí s nejvyšším HDI - kulturní dimenze

Země	IDV	PDI	MAS	UAI
Norsko	69	31	8	50
Austrálie	90	36	61	51
Kanada	80	39	52	48
Irsko	70	28	68	35
Švédsko	71	31	5	29

10.1.3 Tabulka 5: Pět zemí s nejnižším HDI - dimenze lidského rozvoje

Země	HDI	GDP index	Life expectancy index	Education Index	GDP per capita \$ PPP
Bangladéš	0,547	0,504	0,635	0,503	2053

Pákistán	0,551	0,528	0,659	0,466	2370
Indie	0,619	0,591	0,645	0,62	3452
Maroko	0,646	0,637	0,757	0,544	4555
Jihoafrická republika	0,674	0,786	0,43	0,806	11110

10.1.4 Tabulka 6: Pět zemí s nejnižším HDI - kulturní dimenze

Země	IDV	PDI	MAS	UAI
Bangladéš	20	80	55	60
Pákistán	14	55	50	70
Indie	48	77	56	40
Maroko	46	70	53	68
Jihoafrická republika	65	49	63	49

10.1.5 Zhodnocení

Když se podíváme na Tabulku 2, zjistíme, že všech pět zemí s nejvyšším HDI je spíše individualistických (index IDV se pohybuje mezi 69 až 90) a vykazují nižší vzdálenost moci (index vzdálenosti moc se pohybuje od 28 po 39).

Naopak 4 z 5 zemí s nejnižším HDI mají skóre individualismu nižší než 50 (v rozpětí 14-46) a co se týče vzdálenosti moci, skórují výše než země s vyšším HDI (PDI se pohybuje od 55 po 80). Výjimkou je Jihoafrická republika, která je spíše individualistická s indexem vzdálenosti moc přibližně uprostřed (49). Důvod je pravděpodobně následující - Jihoafrická republika má sice HDI jenom 0,674, avšak dílčí indexy, konkrétně index vzdělání a index HDP, jsou oproti ostatním 4 zemím vyšší (nižší HDI způsobuje nízký index očekávané délky života). To, že je tato země bohatší a její obyvatelé mají vyšší vzdělanostní úroveň, určitě významně souvisí s faktem, že je individualističtější s menší vzdáleností moci než ostatní 4 země s nižší úrovní lidského rozvoje.

Zbýlými dvěma dimenzemi jsou maskulinita/femininita a vyhýbání se nejistotě. Skóre MAS se pohybuje od 5 do 68 pro země s vysokým HDI a od 50 do 63 pro země s nejnižším HDI. Hodnoty UAI jsou zase v rozpětí 29-51 pro země s nejvyšším HDI a 40-70 pro země s nejnižším HDI.

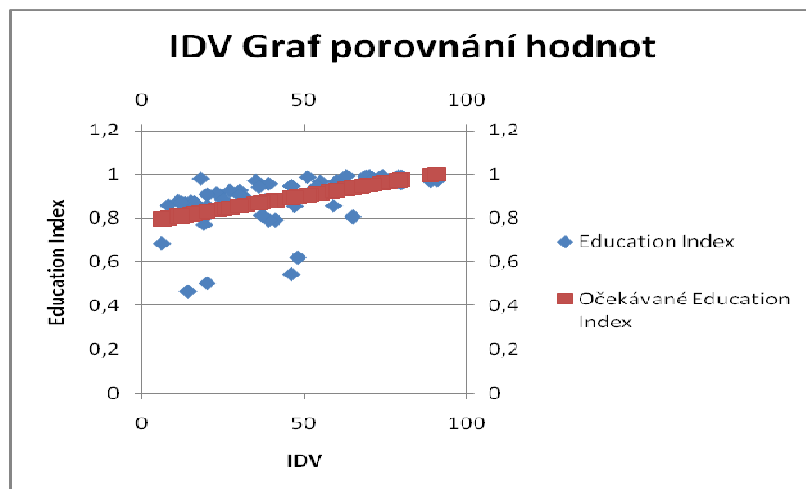
Z uvedených údajů lze vyvodit předběžný závěr, že lidský rozvoj souvisí s kulturními dimenzemi IDV a PDI, a to následovně: čím je IDV vyšší a PDI nižší, tím je HDI a jeho dílčí

indexy vyšší. Co se týče maskulinity a vyhýbání se nejistotě, z tabulek nelze vyčíst specifickou významnou závislost mezi těmito kulturními dimenzemi a dimenzemi lidského rozvoje.

Tato krátká reflexe potvrdila opodstatněnost výběru dimenze individualismus/kolektivismus pro podrobnější kvantitativní výzkum.

10.2 Výsledky výzkumu (doplňující grafy a tabulky)

10.2.1 Vztah mezi indexem vzdělanosti a indexem individualismu

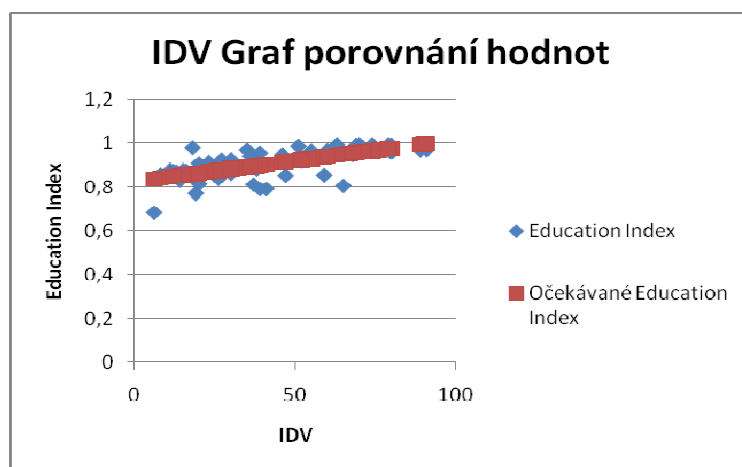

Regresní statistika

Násobné R	0,506941363
Hodnota spolehlivosti R	0,256989546
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,244809047
Chyba stř. hodnoty	0,100602892
Pozorování	63

	Koeficienty	Chyba stř. hodnoty	t Stat	Hodnota P
Hranice	0,781098293	0,02641601	29,56912	7,2402E-38
IDV	0,002403874	0,000523343	4,593304	2,2376E-05

10.2.2 Vztah mezi indexem vzdělanosti a individualismem s vyloučením odlehlých pozorování (Indie, Maroko, Pákistán, Bangladéš)

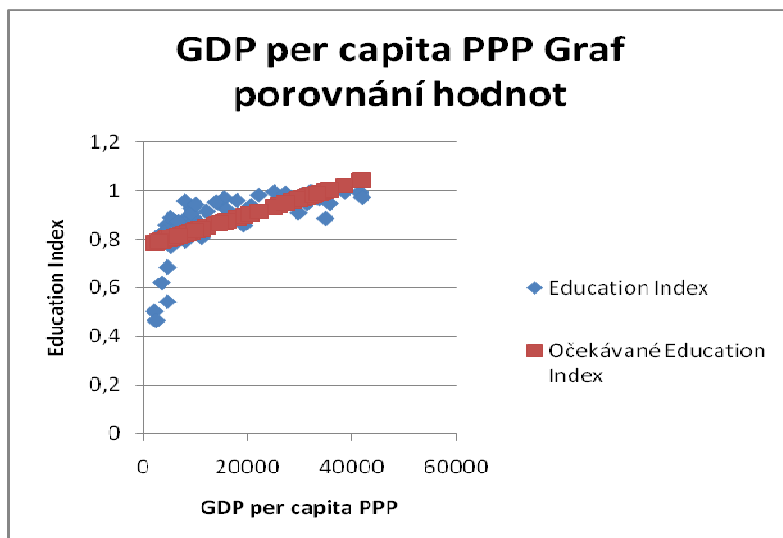

Regresní statistika

Násobné R	0,673651
Hodnota spolehlivosti R	0,453806
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,444389
Chyba stř. Hodnoty	0,051585
Pozorování	60

	Koeficienty	Chyba stř. hodnoty	t Stat	Hodnota P
Hranice	0,825988733	0,014077142	58,67588	2,39997E-53
IDV	0,00189775	0,000273378	6,94186	3,66985E-09

10.2.3 Vztah mezi indexem vzdělanosti a HDP

Regresní statistika

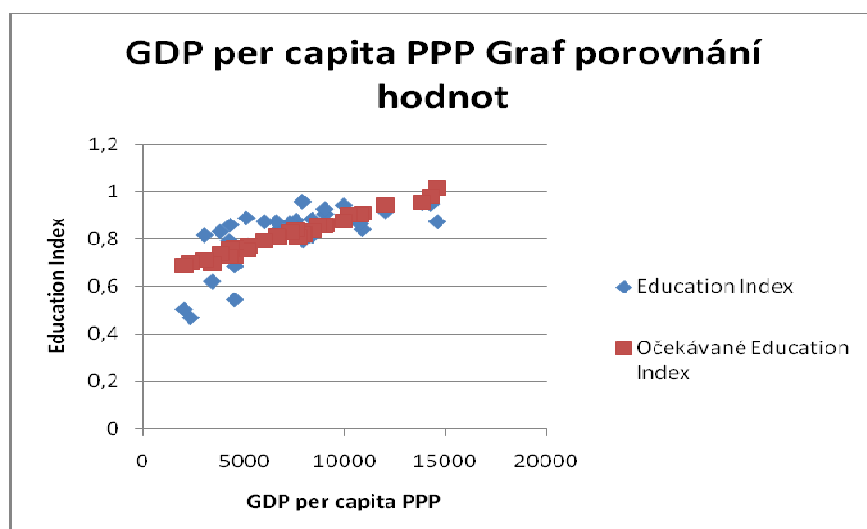
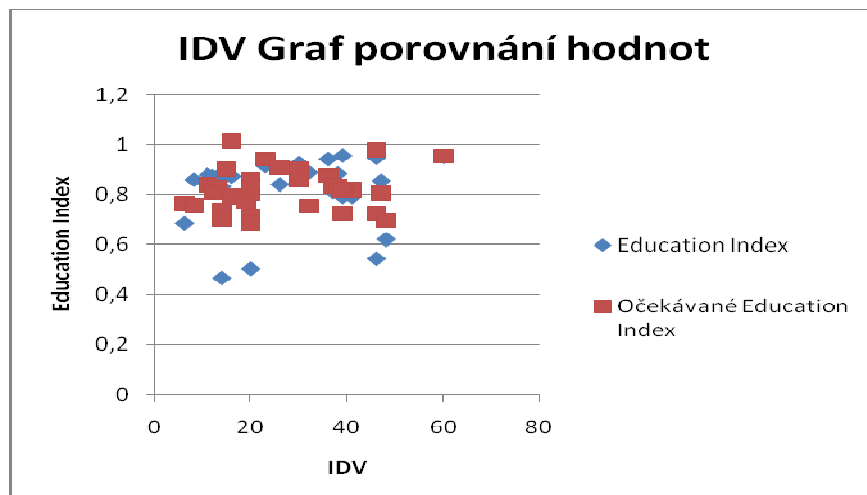
Násobné R	0,67729926
Hodnota spolehlivosti R	0,45873429
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,44986108
Chyba stř. hodnoty	0,08586541
Pozorování	63

	Koeficienty	Chyba stř. hodnoty	t Stat	Hodnota P
Hranice	0,7717167	0,019405769	39,76739	2,48621E-45
GDP per capita PPP	6,4678E-06	8,99525E-07	7,190188	1,09129E-09

10.2.4 Vztah mezi indexem vzdělanosti, HDP a individualismem – všechny chudé země

Regresní statistika

Násobné R	0,679743
Hodnota spolehlivosti R	0,462051
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,424951
Chyba stř. hodnoty	0,095348
Pozorování	32

	Koeficienty	Chyba stř. hodnoty	t Stat	Hodnota P
Hranice	0,650962	0,047606217	13,67388	3,56515E-14
GDP per capita PPP	2,61E-05	5,28834E-06	4,926778	3,10916E-05
IDV	-0,00094	0,001294662	-0,72782	0,472557338

10.3 Tabulka použitých dat

Country	IDV	Education Index	GDP per capita
Argentina	46	0,947	14280
Australia	90	0,993	31794
Austria	55	0,966	33700
Bangladesh *	20	0,503	2053
Belgium	75	0,977	32119
Brazil	38	0,883	8402
Bulgaria *	30	0,926	9032
Canada	80	0,991	33375
Chile	23	0,914	12027
China *	20	0,837	6757
Colombia	13	0,869	7304
Costa Rica	15	0,876	10180
Czech Republic *	58	0,936	20538
Denmark	74	0,993	33973
Ecuador	8	0,858	4341
El Salvador	19	0,772	5255
Estonia *	60	0,968	15478
Finland	63	0,993	32153
France	71	0,982	30386
Germany	67	0,953	29461
Greece	35	0,97	29663
Guatemala	6	0,685	4568
Hong Kong	25	0,885	34833
Hungary *	80	0,958	17887
India	48	0,62	3452
Indonesia	14	0,83	3843
Iran	41	0,792	7968
Ireland	70	0,993	38505
Israel	54	0,946	25864
Italy	76	0,958	28529
Jamaica	39	0,792	4291
Japan	46	0,946	31267
Malaysia	26	0,839	10882
Malta *	59	0,856	19189
Mexico	30	0,863	10751
Morocco *	46	0,544	4555
Netherlands	80	0,988	32684
New Zealand	79	0,993	24996
Norway	69	0,991	41420

Pakistan	14	0,466	2370
Panama	11	0,878	7605
Peru	16	0,872	6039
Philippines	32	0,888	5137
Poland *	60	0,951	13847
Portugal	27	0,925	20410
Romania *	30	0,905	9060
Russia *	39	0,956	7918
Singapore	20	0,908	29663
Slovakia *	52	0,921	15871
South Africa	65	0,806	11110
South Korea	18	0,98	22029
Spain	51	0,987	27169
Surinam *	47	0,854	7722
Sweden	71	0,978	32525
Switzerland	68	0,946	35633
Thailand	20	0,855	8677
Trinidad *	16	0,872	14603
Turkey	37	0,812	8407
United Kingdom	89	0,97	33238
United States	91	0,971	41890
Uruguay	36	0,942	9962
Venezuela	12	0,872	6632
Vietnam *	20	0,815	3071

10.4 Dotazník VSM 94 (Values Survey Module) Geerta Hofstedeho

Dotazník VSM 94 je dostupný na: <http://feweb.uvt.nl/center/hofstede/VSM.html/> v pěti jazykových variantách. Česká verze je k dispozici na vyžádání.

Představte si ideální zaměstnání – pokud jste zaměstnán(a), bez ohledu na to, jaké je Vaše současné zaměstnání. Pokud byste si vybíral(a) ideální zaměstnání, jak důležité by pro Vás bylo... (zakroužkujte, prosím, jednu odpověď u každé z následujících otázek)

1 = nanejvýš důležité

2 = velmi důležité

3 = mírně důležité

4 = málo důležité

5 = velmi málo důležité či nedůležité

1. mít dost času na vlastní osobní či rodinný život

1   2   3   4   5

2. mít dobré pracovní prostředí (dobré větrání a osvětlení, dostatek místa apod.)

1   2   3   4   5

3. dobře si v pracovních záležitostech rozumět s přímým nadřízeným

1   2   3   4   5

4. mít jistotu zaměstnání

1   2   3   4   5

5. pracovat s lidmi, kteří spolu dobře spolupracují

1   2   3   4   5

6. když se s Vámi Váš přímý nadřízený radí o svých rozhodnutích

1   2   3   4   5

7. mít příležitost pracovního růstu

1   2   3   4   5

8. mít práci, která je rozmanitá a obsahuje i prvky určitého dobrodružství

1   2   3   4   5

Jak jsou pro Vás ve Vašem osobním životě, důležité následující věci? (zakroužkujte, x prosím, x u každé položky jednu odpověď)

9. Osobní stálost a spolehlivost

1   2   3   4   5

10. Šetrnost

1   2   3   4   5

11. Vytrvalost

1   2   3   4   5

12. Úcta k tradici

1   2   3   4   5

13. Jak často se cítíte nervózní nebo napjatý(á) při práci?

1. nikdy
2. zřídka
3. občas
4. často
5. velmi často

14. Jak často se, podle vašich zkušeností, podřízení bojí vyjádřit svůj nesouhlas se svými nadřízenými?

1. nikdy
2. zřídka
3. občas
4. často
5. velmi často

Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? (zakroužkujte, prosím, u každého výroku jednu odpověď)

1 = naprosto souhlasím

2 = souhlasím

3 = nejsem rozhodnut(a)

4 = nesouhlasím

5 = naprosto nesouhlasím

15. Většině lidí se dá věřit

1   2   3   4   5

16. Člověk může být dobrým manažerem, i když nemá přesnou odpověď na většinu otázek, které mohou jeho podřízené vznášet v souvislosti se svou prací

1   2   3   4   5

17. Organizační struktura, ve které mají někteří podřízené dva nadřízené je něco, čemu je třeba za každou cenu se vyhnout

1   2   3   4   5

18. Ze soupeření mezi zaměstnanci je obvykle více škody, než užitku

1   2   3   4   5

19. Organizační předpisy podniku se nesmějí porušovat, a to ani tehdy, když si zaměstnanec myslí, že jedná v zájmu organizace

1   2   3   4   5

20. Když lidé v životě selžou, je to často jejich vlastní vina

1   2   3   4   5

Některé informace o Vaší osobě (pro statistické účely)

21. Jste:

1. muž
2. žena

22. Kolik vám je let:

1. méně než 20
2. 20-24
3. 25-29
4. 30-34
5. 35-39
6. 40-49
7. 50-59
8. 60 a více

23. Kolik let školního vzdělání jste řádně absolvoval(a) (včetně základní školy):

1. 10 let a méně
2. 11 let
3. 12 let
4. 13 let
5. 14 let
6. 15 let
7. 16 let
8. 17 let
9. 18 let a více

24. Jestliže máte nebo jste měl(a) placené zaměstnání, o jaký druh práce se jedná nebo jednalo?

1. Neplacené zaměstnání (zahrnuje studenty prezenčního studia)
2. Nekvalifikovaná manuální práce
3. Běžně vyškolený úředník (úřednice) nebo sekretářka
4. Vyučený či odborně zaškolený řemeslník, technik, informatik, zdravotní ošetřovatel(ka), umělec (umělkyně) a pod.
5. Vysokoškolsky vyškolený profesionál apod. (ne manažer)
6. Manažer jednoho či dvou podřízených (ne manažerů)
7. Manažer jednoho nebo více manažerů

25. Jaká je Vaše státní příslušnost?

26. A jaká byla Vaše státní příslušnost při narození (byla-li jiná)?